

Usûl Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII.-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü Fatih YÜCEL*

Giriş

Kufe merkezli siyâsî bir hareket olarak ortaya çıkan Zeydiyye, başlangıçta Irak-Kûfe fıkıh çevreleriyle aynı muhiti paylaşmıştır. Kufe, Bağdat ve Medine gibi ilim merkezlerinde sürdürülen siyâsî ve ilmî faaliyetler hicrî II. asrın ortalarından itibaren ağırlıklı olarak Taberistan, Gilan, Deylem ve Yemen'e kaymaya başlamıştır.¹ İlk dönemlerde aynı muhiti paylaşan Zeydiyye ve Hanefî mezhebi arasındaki ilişki, hicrî II. asırda Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Zeyd b. Ali (ö. 122/740) ile sonraki Ehl-i beyt imamlarını siyasi hareketlerinde desteklemesi ile başlar.² Siyâsal düzeyde kalan bu ilişkiyi hoca-talebe ilişkisi düzeyine çıkararak varsa da³ mevcut siyâsî ortam ve faaliyetler gereği bunlara ihtiyatla

* Dr., DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

1 Fatih Yücel, "Zeydiyye: Fıkıh", *DİA*, c. 44, s. 332. Mezhebin Yemen ve Taberistan'da yayılması ile ilgili bkz. Yusuf Gökalp, "Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2006; a.mlf., "Zeydîlik ve Taberistan'da Yayılması", Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2002; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniv. Yay., 2012.

2 Farklı tarih kaynakları da, İmam-ı A'zam'ın İmam Zeyd'i siyâsî hareketinde Emevîlere karşı desteklediğini, gizlice onun nusretinin gerekliliği hususunda fetva verdiğini, hatta İmam Zeyd'i "hak imam" olarak kabul ettiğini ifade etmişlerdir, bkz. Nâtk Bilhak, *İfâde*, s. 63; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, c. 1, s. 159.; Seyyâgî, *el-Menhecû'l-munîr*, c. 1, s. 135; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 187, 188. Ebû Hanîfe, Abbasîler döneminde de en-Nefsü'z-zekiyye'yi siyâsî mücadelelerinde desteklemiştir.

3 Bazı menâkıb ve tarih kitaplarında da İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin İmam Zeyd'e iki yıla yakın bir süre talebelik ettiği ifadeleri de yer almaktadır. Bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, c. 1, s. 159. Zeydî kaynaklar ise, pek çok ulemanın İmam Zeyd'den ilim öğrendiğini ifade ettikten sonra, özellikle Ebû Hanîfe'yi ilim alanları arasında zikretmektedirler, bkz. Nâtk Bilhak, *İfâde*, s. 63. Ebû Zehra da Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali'den ilim aldığı birçok yerde tekrarlayarak bu

bakmak gerekir. Ebû Hanîfe'nin Ehl-i beyt'i desteklemesinin sonraki asırlardaki en önemli yansıması ise bazı Zeydî fıkıh kitaplarında açıkça görülür. Özellikle hicrî III. asırdan itibaren⁴ V. ve sonraki asra ait⁵ bazı Zeydî eserler Ebû Hanîfe ve talebelerinden ciddi miktarda nakiller içerir. Bu ilişkinin usûl-i fıkha yansıyan yönü ise ilk Zeydî usul eserlerinin telif edildiği hicrî IV. asrın sonları ile V. asrın başlarında kendini gösterir. Ebû Tâlib Yahyâ b. Hüseyin b. Hârûn b. Hüseyin el-Hârûmî (ö. 424/1033),⁶ Zeydîler için ilk müstakil usûl eseri niteliğindeki *el-Muczî fî usûli'l-fıkh*'ında⁷ ünlü Hanefî fakîhi Kerhî (ö. 340/952) ve talebesi Ebû Abdullah el-Basrî'den (ö. 369/979)⁸ pek çok nakil yapar. Hatta Ebû Abdullah'tan

fıkre katıldığını belirtmiş olur. Bu noktadaki detay için bkz. Ebû Zehra, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, c. 2, s. 152 vd.; a.mlf., *Ebû Hanîfe*, s. 92.

- 4 Hicrî III. asır Hanefî İmamlarından nakillerin Zeydî fukahânın telif ettiği eserlerde görülmeye başlandığı, sonraki asırlar ise bu etkinin iyice hissedildiği devreler olarak nitelendirilebilir. Mesela Ahmed b. İsa (ö. 242/856), *Emâli (er-Ra'bu's-Sad')* adlı eserinde namaz, zekât, nikâh, keffaretler ve bey' gibi konularda Ebû Hanîfe'nin görüşlerine atıfta bulunur. Bkz. Ahmed b. İsa, *Emâli*, ilgili bölümler. Kasım er-Rassî (ö. 246/860) de ünlü risalesi *Mesâilü'l-Kâsım*'da Bakara 178. ayet çerçevesinde Ebû Hanîfe'nin kısasta diyetle ilgili bir görüşüne atıfta bulunmakla yetinmiştir. Bkz. Kâsım er-Rassî, *Mesâilü'l-Kâsım*, c. 2, s. 575. İmam Yahya b. Hüseyin (ö. 298/910) de *Kitâbu'l-Muntehab*'ında Ebû Hanîfe'nin dinarlarla dirhemlerin zekâtta birleştirileceğine dair görüşünü nakleder ve "bu görüşün kendilerine en sevimli gelen kavillerden" olduğunu belirtir, bkz. Yahyâ b. Hüseyin, *Kitâbu'l-muntehab ve kitâbu'l-funûn*, s. 73.
- 5 Hicrî V. asra ait Zeydî fûrû-i fıkıh eserlerinden Hafız Ebû Abdullah 'Alevî'nin (ö. 445/1053), *el-Câmi'u'l-kâfi fî fıkhî'z-zeydiyye*'sinde çok ciddi miktarda Ebû Hanîfe başta olmak üzere Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve az da olsa Züfer'den görüşler nakledilir. Ebû Abdullah 'Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (html). Ayrıca bkz. Mektebetü'z-Zeydiyye eş-Şamile Nüshası. Mutevekkil 'Alellah Ahmed b. Süleyman (ö. 566/1171) da *Usûlu'l-ahkâm*'ında zikrettiği hadislerden sonra yaklaşık dört yüz yerde Ebû Hanîfe başta olmak üzere İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'tan da nakillerde bulunur. Ahmed b. Süleyman, *Usûlu'l-ahkâm*, 1 ve 2. ciltler.
- 6 Tabakat kitapları, Nâtik Bilhakk'ın Ebû Abdullah el-Basrî'den kelâm ve usûl-i fıkıh dersleri aldığını kaydeder. Nâtik Bilhak, *Ifâde*, s. 175 vd.; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, c. 2, s. 165. Ayrıca bkz. Yunus Apaydın, "Kerhî", *DİA*, c. 25, s. 285. Zeydî usulcülerden Hüseyin b. Emir Kâsım b. Muhammed, *Hidâyetu'l-'ukûl*'ünde Ebû Talib'in *el-Muczî* isimli eserinden ve onun hocası Ebû Abdullah el-Basrî'den (ö. 369/979) bahseder. Bkz. Kâsım b. Muhammed, *Hidâyetu'l-'ukûl*, c. 2, s. 637.
- 7 Çağdaş Zeydî araştırmacı ve muhakkik Yahyâ Sâlim 'Azzân da bu eserin en kıymetli Zeydî usul eserlerinden olduğuna vurgu yapar. Bkz. Yahyâ Sâlim 'Azzân, *el-Fusûlu'l-lu'lu'iyye'nin mukaddimesi*, s. 18. Zirikli de *A'lâm*'ın da Ebû Tâlib ve *el-Muczî fî usûli'l-fıkh* isimli eserinden açıkça bahseder. Eserin yazmasının Hadramevt'te olduğunu ileri sürer. Bkz. Zirikli, *el-A'lâm*, c. 8, s. 141. Abdüsselam Abbas el-Vecih de eserin iki cilt halinde olduğunu belirtir ve "Yemen ve Hadramevt yazmaları Fihristine" atıfta bulunur. Bkz. el-Vecih, *A'lâm*, s. 1122.
- 8 Ebû Abdullah el-Basrî Kerhî'den fıkıh okumuş, Kerhî de Basrî'den kelâm okumuştur, bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 130. Kadı Abdulcebbar ise Basrî'nin Kerhî'nin derslerine devam ettiğine vurgu yapmış, Kerhî'nin ise kelâmî konulardaki derinliği nedeniyle Basrî'ye müracaat ettiğine değinmiştir, bkz. *Fadlî'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 325, 326. İbnü'n-Nedîm ise Ebû Abdullah el-Basrî'yi Hanefî fakihler arasında saydıktan sonra onun Kerhî'nin *Muhtasar*'ını şerh ettiğini söyler ve ona ait birkaç eserden daha bahseder, bkz. *Kitâbu'l-fihrist*, s. 261. Kerhî'nin Mu'tezile ile ilişkilendirilmesi noktasında detaylı bilgi için bkz. Apaydın, "Kerhî", c. 25, s. 285.

“şeyhimiz” diye söz eder.⁹ Nâtk Bilhak, eserinde usûl konularını ele alırken şöyle bir yol takip eder. Özellikle usûlün tartışmalı konularını incelerken “bu konuda ehl-i ilim ihtilaf etmiştir” dedikten sonra hocası Ebû Abdullah el-Basrî’nin, sonra da hocasından naklen Kerhî’nin görüşlerine değinir. Bu noktada *Muczi*’de Kerhî’den yapılan pek çok nakil bulunmaktadır.¹⁰ Nâtk Bilhak, Ebû Abdullah el-Basrî ve Kerhî yanında¹¹ yer yer Ebû Hanîfe ve arkadaşlarından bir grubun da görüşlerine değinir.¹² Nâtk Bilhak’ın, eserinde başta Ebû Hanîfe ve arkadaşları olmak üzere Kerhî ve Ebû Abdullah el-Basrî gibi Hanefî ulemanın görüşlerine yer vermesi en azından bu dönemde Hanefî usulcülerle Zeydî usulcüler arasında güçlü bir bağın olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu, her iki usul arasında bir etkileşimin olabileceği izlemine de vermektedir. Nitekim Zeyd b. Ali, Kasım er-Rassî (ö. 246/860) ve Yahyâ b. Hüseyin (ö. 298/910) döneminde Zeydî eserlerde yer almayan istihsan kavramı, Nâtk Bilhak’ın, Kerhî’nin talebesi Ebû Abdullah el-Basrî ile olan münasebetinin bir sonucu olarak Zeydî usulüne girmiştir.¹³ Hüseyin b. Emir Kâsım b. Muhammed (ö. 1050/1640) de *el-Muczi*’de yer alan istihsan tarifini Nâtk Bilhak’ın hocası Ebû Abdullah el-Basrî’den naklettiğini ifade eder.¹⁴ Ayrıca VII. asrın önemli Zeydî usulcülerinden Rassâs (ö. 656/1258), *Cevhere*’sinde bu konuyu tartışırken, istihsanın Hanefîlere ait olduğunu kabul eder ve bu kaynak ile hükmün sabit olmasında mahzûr görmez.¹⁵ Kerhî ve Ebû Abdullah el-Basrî’den nakiller yapma ve onlara atıfta bulunma geleneği Hasan er-Rassâs (ö. 584/1188) ve Abdullah b. Hamza’da (ö. 614/1217) da tekrarlanmıştır.¹⁶ Ayrıca Abdullah b. Hamza haber-i vahidler, tahsis, nesh ve tercih gibi konularda yaklaşık onüç kez İsa b. Eban’a (ö. 221/836) atıfta bulunur; bazı yerlerde onun tercihlerine katılır.¹⁷ Bu da söz konusu âlimlerin Zeydî usûlü üzerinde bir etkisinin olabileceğini göstermektedir. Bütün bunlar Zeydî usûl eserleri üzerinde Hanefîlerin tesirini sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Bu makale, konuya giriş sadedinde bir sorgulama olması düşüncesiyle usûl yazım yöntemi açısından hicri VIII.-X. asra ait Zeydî ve Hanefî literatürün değerlendirmesini hedeflemiştir. Burada öncelikle Zeydî usûl ve fıkha dair çalışma yapmak iste-

9 Nâtk Bilhak, *Muczi*, vr. 59. Şeyhimiz ifadesi Ebû Ali el-Cübbâi (ö. 303/916), Ebû Hâşim el-Cübbâi (ö. 321/933) için de geçerlidir. Nâtk Bilhak, Ebû Abdullah el-Basrî için kullandığı “şeyhimiz” ifadesini *el-İfâde*’sinde de tekrarlar, bkz. *İfâde*, s. 175 vd.

10 Nâtk Bilhak, *Muczi*, vr. 4, 5, 15, 18, 32.

11 Nâtk Bilhak, *Muczi*, vr. 3, 5, 18, 32.

12 Nâtk Bilhak, *Muczi*, vr. 7, 8, 59.

13 Nâtk Bilhak, *Muczi*, vr. 122, 129

14 Kâsım b. Muhammed, *Hidâyetü'l-‘ukûl*, c. 2, s. 637.

15 Ahmed b. Muhammed Rassâs, *Cevheretü'l-usûl*, vr. 104

16 Hasan b. Muhammed Rassâs, *el-Fâik fî usûli'l-fikh*, vr. 1262, 1297; Abdullah b. Hamza, *Safvetü'l-ihitiyâr*, s. 43, 49, 50, 60, 66, 71, 72, 133, 195, 205, 257.

17 Abdullah b. Hamza, *Safvetü'l-ihitiyâr*, s. 188, 227.

yen akademisyenlere bir yol haritası olmak üzere ülkemizde Zeydiyye'yi konu edinen akademik çalışmalar hakkında bir değerlendirme sunacağız. Bir sonraki başlıkta ise her iki mezhep fakihlerince hicrî VIII.-X. asırlar arasında yazılan muhtasar usûl eserlerini, tertib/sistemantik, usul muhtevasına dâhil edilen ve edilmeyen konular, kullanılan kavramlar, fûrû-i fikhın esas alınıp alınmaması, mantık ve kelâm verilerinin kullanılıp kullanılmaması açısından karşılaştıracak ve bir etkileşimin veya benzerliğin bulunup bulunmadığını sorgulayacağız.

Çalışmamızda eserlerin tertip ve sistematiğini daha net biçimde yansıtmak için her iki mezhebe ait ikişer muhtasar fıkıh usûlü eserini esas aldık. Bu eserleri tercih ederken mezhep içerisinde kabul görme, farklı eğilimleri/ yaklaşımları yansıtmaya ve yaklaşık da olsa aynı tarihî dönemlerde yazılmış olma ölçütlerini ön plana çıkardık. Çalışmamızı hicrî VIII.-X. asırlara hasretmemizin ana nedeni bu dönemde kaleme alınan muhtasar metinlerin en azından her iki usulün tertip/sistemantik, usul muhtevasına dâhil edilen ve edilmeyen konular, kullanılan kavramlar ve usulün ana şemasını ortaya koymada daha elverişli olmalarıdır. Bu çerçevede Hanefî âlimlerinden Nesefî (ö. 710/1310) ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480) ile Zeydîlerden İbnü'l-Murtazâ (ö. 840/1437) ve Behrân'ı (ö. 957/1550) seçtik. Nesefî'nin *Menâr*'ını fukâhâ yöntemini yansıtmaması,¹⁸ Molla Hüsrev'in *Mirkât* ve şerhi *Mir'ât*'ını da memzûc yöntemi esas alması nedeniyle tercih ettik.¹⁹ Muhtasar Zeydî usûl-i fikh metinlerinin tercihlerinde de aynı maksat söz konusudur; ilk dönem usûl eserlerinin tasnifini yansıtmaması bakımından İbnü'l-Murtazâ'nın *Kitâbu mi'yâri'l-'ukûl fi 'ilmi'l-usûl*'u ile lafızlar ve delâletleri bahsindeki gelişim için de Behrân'ın *Metnu'l-kâfil*'ini²⁰ esas aldık. Elbette her iki mezhep müelliflerine ait bu usûl eserleri tasnif ve tertiplerinde kendi içlerinde ufak tefek farklılıklar gösterebilir de mezheplerinin usûl anlayışını yansıtır.²¹ Çalışmamızda özellikle fûrû-i fikhın esas alınıp alınmaması, mantık ve kelâm verilerinin kullanılıp kullanılmaması konularında bir değerlendirme yapabilmek için bu muhtasarlar yanında her iki ekole ait temel usûl eserlerinden de yararlanılacaktır.

18 Bkz. A. Cüneyd Köksal ve İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", *DİA*, c. 42, s. 203; Bilal Esen, *Hanefî Usûlcülerinde İctihad Teorisi*, s. 31. Detaylı değerlendirme için bkz. Ferhat Koca, "Menârü'l-envâr", *DİA*, c. 29, s. 118.

19 Molla Hüsrev, Hanefî usulcüler içinde müteahhirin dönem usul yazım metodu olan memzûc yöntemine göre eserini kaleme alan usulcülerdendir. Bkz. Köksal ve Dönmez, a.g.m., c. 42, s. 206; Esen, a.g.e., s. 28, 29. Hanefî usulcülerin tercih ettiği her iki usul yazım yöntemiyle ilgili detay için Bkz. Köksal ve Dönmez, a.g.m., c. 42, s. 203-206.

20 Behrân'ın *Kâfil*'i özellikle lafızlar ve delâletleri ile ilgili konularda İbnü'l-Hacib'in *Muhtasar*'ının tasnifinin Zeydîlere yansımalarını görmemiz açısından önemlidir.

21 Mesela Zeydî eserler, kendilerinin alamet-i farikası olan Ehl-i Beyt'in icmâ, Hz. Ali'nin sözlerinin usuldeki yeri ve istihsan metodunun kullanılması gibi daha pek çok konuda aynı çizgiyi takip etmişlerdir. Hanefî usulcüler de eserlerinde ufak tefek farklılıklar olsa da Hanefî usul mantığı içinde konuları ele almışlardır.

I. Zeydî Usûl ve Fîrûna Dair Ülkemizde Yapılan Çalışmalar

Makalemizin bu bölümünde ülkemizde Zeydilikle alakalı ortaya konulan birikimin tanınması ve sonraki çalışmalara zemin hazırlaması amacıyla, ulaşabildiğimiz kadarıyla akademik düzeyde yapılan çalışmaları ele alacağız.

Ülkemiz üniversitelerinin mezhepler tarihi, kelâm,²² tefsir ve hadis²³ bilim dallarında Zeydiyye mezhebine dair yapılan akademik çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.²⁴ Bununla birlikte bu çalışmaların henüz istenilen düzeye geldiğini söylemek zordur. Oysa Zeydiyye üzerine yapılacak akademik çalışmalar birkaç açıdan ilgi çekicidir. Öncelikle bu mezhep Şî'a içinde yer almasına rağmen İmamî anlayıştan pek çok konuda farklı düşünmüş, bu nedenle adı Ehl-i Sünnet ve özellikle Hanefî mezhebi ile birlikte anılır olmuştur. İkinci ilgi çekici yön, bu mezhebin Mu'tezile ile olan fikrî ve tarihî irtibatı, son olarak da Yemen siyasetinde bu mezhep mensuplarının oynadığı roldür. Bununla birlikte birçoğu elyazması halinde olan kaynaklara ulaşım zorluğu ve Yemen'in kaotik durumu muhtemelen araştırmacıları bekleyen en büyük engellerdendir.²⁵

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla İslam hukuku bilim dalında Zeydiyye üzerine yapılan ilk çalışmalar Zeyd b. Ali'nin *Müsned*'ini konu edinmiştir. Şener'in çalışması

22 Zeydiyye mezhebi üzerine bu alanlarda ülkemizde yapılan akademik çalışmalarda öncüler şüphesiz Mustafa Öz ve İsa Doğan hocalardır. Onların başlattığı bu süreç Mehmet Ümit, Yusuf Gökalp ve Hasan Yaşaroğlu gibi hocaların çalışmalarıyla sürdürülmüştür. Her üç akademisyen de doktora çalışmalarına ek olarak bu alanda telif ettikleri pek çok makale ve madde ile araştırmacıların önünü açmış ve bu alanda başvurulması gereken kişiler olmuşlardır. Resul Öztürk'ün doçentlik çalışması olarak kaleme aldığı *Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye Kelâmı* (Van: Ahenk Yayınları, 2008) isimli çalışması da unutulmamalıdır. Diğer çalışmalardan bazıları şunlardır: Mustafa Öz, "Zeyd b. Ali Zeynelâbidin ve Zeydiyye", *MÜİFD*, İstanbul, 2000; İsa Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun, 1996; a. mlf., *İslâm'ın Âlim Modeli Olarak İmam Zeyd b. Ali: Hayatı, Mücadelesi, Bilge Kişiliği, Görüşleri ve Çağımızdaki Önemi*, Ankara, 2009; a. mlf., "Zeyd b. Ali ve Kelâmî Görüşleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, Samsun, 1993, s. 137-153; Mehmet Ümit, "Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî", Doktora tezi, AÜSBE, 2003; Yusuf Gökalp, "Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı", Doktora tezi, AÜSBE, 2006; Yusuf Gökalp, "Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması", Yüksek lisans tezi, AÜSBE, 2002; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniv. Yay., 2012. Söz konusu hocaların burada yer veremediğimiz makaleleri için İSAM ilahiyat makaleleri veri tabanı kullanılabilir.

23 Zeydiyye ve hadis denince akla gelen Kadir Demirci'nin çalışmalarıdır. Müellif doktora sonrası bu alanda birçok makale kaleme almıştır. Bkz. Kadir Demirci, "Zeydiyye'nin Hadis Anlayışı", Doktora tezi, AÜSBE, Ankara, 2005; a.mlf., "Çağdaş Zeydî Âlimlerle Zeydiyye ve Hadis Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, s. 151-165; a.mlf., "Zeydiyye ve Hadis", *İslâmî İlimler Dergisi*, s. 193-218. Mehmet Ünal'ın doçentlik çalışması olarak kaleme aldığı *Zeydiyyenin Tefsir Anlayışı* (Ankara: İlahiyât, 2008) isimli çalışma da tefsir alanında zikredilmelidir.

24 Bu çalışmalarla ilgi genel bir bilgi için bkz. Kadir Demirci ve Mehmet Ümit, "Zeydî Kaynaklar ve Zeydiyye Üzerine Yapılmış Çalışmalar", *İslamî İlimler Dergisi*, s. 347-367.

25 Ülkemizin farklı kütüphanelerinde, özellikle de İSAM kütüphanesinde Zeydî fakihlerin eserlerine ulaşmak mümkündür. Zeydî usulüne dair yazma eserler ve matbu usul-i fikh literatürüne ulaşmak için makalenin yazarıyla irtibata geçilebilir.

Zeyd b. Ali'nin *Müsned*'i üzerine yazılmış bir kitap tanıtım yazısıdır²⁶; Kavakçı'nın çalışması ise eserin sistematığı, muhtevası ve fıkha tesirleri bakımından Suriye-Roma Kodu'nun doğrudan veya dolaylı tesirini gösterecek herhangi bir emare içermediğine vurgu yapmıştır.²⁷ Bu çalışmaları *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki (*DİA*) maddeler izlemiştir. Saffet Köse'nin "Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin" ve "Zeyd b. Ali" maddeleri ile Fatih Yücel'in "Zeydiyye: Fıkah" maddesi hariç *DİA*'nın Zeydî müelliflerle ilgili diğer maddeleri ya çok kısadır veya fikhî analiz son derece azdır. Bunun önemli bir nedeni bu maddelerin mezhepler tarihi bakış açısıyla yazılmış olmasıdır. Bu nedenle "Natık Bilhak", "Cafer b. Ahmed", "Abdullah b. Hamza", "İbnü'l-Murtaza", "Behrân" gibi birçok madde buraya dâhil edilmemiştir.²⁸ Saffet Köse bu maddelerin yanısıra Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'*unu konu edinen bir makale yazmıştır.²⁹

Ülkemizde tespit edebildiğimiz kadarıyla İslam hukuku alanında Zeydiyye ile ilgili ilk doktora çalışması Zeyd b. Ali ve onun *el-Mecmû'u'l-fikhî*'si üzerine yapılmıştır.³⁰ Yazar çalışmasının birinci bölümünde Zeyd b. Ali'nin yaşadığı dönem, hayatı, siyasî ve ilmî kişiliği, ikinci bölümünde *Mecmû'*un mahiyeti, müellife nispeti ve muhtevası, üçüncü bölümünde ise eserin bilimsel değeri ve İslam hukuk düşüncesine katkısı üzerinde durmuştur. Çalışmada Zeydiyye mezhebinin ilk dönemlerine ait fikhî çalışmalara da kısmen işaret edilmiştir.

Zeydî fikhıyla ilgili bir yüksek lisans çalışmasında da hicrî III. yüzyılda yaşamış olan el-Hâdî İlelhakk'ın görüşleri incelenmiştir. "Hâdevî Fıkımın Doğuşu" isimli çalışmasında³¹ yazar önce el-Hâdî İlelhakk'ın *Ahkâm*'ının muhteva, telif usûl ve üslubunu; ardından taharet, salat, nikâh, talak, büyü, kerahiyat ve siyer başlıklarıyla el-Hâdî'nin fûrû-i fıkah görüşlerini; son olarak da onun Kitap ve Sünnet anlayışını incelemiştir. Bu çalışmada yazarın temel hedefinin, Hanefî fikhî ile Zeydî-Hâdevî fikhını *Kitâbu'l-Ahkâm* örneği üzerinden mukayese etmek olduğu söylenebilir.

26 Abdulkadir Şener, "Müsnedü'l-İmam Zeyd", s. 339-347.

27 Yusuf Ziya Kavakçı, *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku*, s. 76.

28 İlgili üç madde için bkz. Saffet Köse, "Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin", *DİA*, c. 15, s. 17-18; a.mlf., "Zeyd b. Ali", *DİA*, c. 44, s. 313-316; Fatih Yücel, "Zeydiyye: Fıkah", *DİA*, c. 44, s. 331-338.

29 Saffet Köse bu çalışmasında Zeyd b. Ali'nin *Mecmû'*unun otantikliğini tartışmakta ve sonuçta onun Zeyd b. Ali'ye nispetinde bir beis görmemektedir. Bkz. Saffet Köse "Fıkah Literatürünün Tartışmalı İki Eseri: el-Mecmû'u'l-Kebîr ve el-Mehâric fi'l-Hiyel", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 300, 301.

30 Eren Gündüz, "İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-fikhî Adlı Eseri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri", Doktora tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, xi+320 s. Çalışma daha sonra *Zeyd Bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri* (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2008) adıyla kitap olarak basılmıştır. Aytekin Yıldız da Zeyd b. Ali'nin *Müsned*'ini hadis bilim dalı açısından incelemiştir, bkz. Aytekin Yıldız, "Zeyd b. Ali ve Müsned'i", Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, viii+106 s.

31 Muhammed Tahir Büyükkörükçü, "Hâdevî Fıkımın Doğuşu (el-Hâdî İlelhakk'ın el-Ahkâm'ı çerçevesinde)", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, v+127 s.

Bu çalışma ile Şehristânî (ö. 548/1153) tarafından dillendirilen Zeydiyyenin “usûlde Mutezilî, fûrûda Hanefî”³² olduğu yönündeki iddia el-Hâdî İlelhakk’ın *el-Ahkâm* isimli eseri üzerinden test edilmiş ve hem *el-Ahkâm*’ın özelliği ve fikhî meselelerde her iki mezhebin ulaştığı hükümlerin hem de Hâdî’nin hükme ulaşırken kullandığı usûlün, Hâdevî-Hanefî irtibatının bahsedildiği kadar kuvvetli olmadığını gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Zeydî fakihlerin sonraki dönemlerde ortaya koydukları fikhî çalışmalar yukarıdaki tezlerin konuları dışında kaldığı için araştırılmayı bekleyen daha birçok konu bulunmaktadır. Hicrî II. ve III. asırlara dair temel birer eserin İslam hukuku açısından kıymetini ele alarak başlatılan bu çalışmalar, yine III. asırdan Kâsım er-Rassi ile sonraki dönem fakih ve usulcülerini olan Nâtk Bilhak, Abdullah b. Hamza, Yahya b. Hamza (ö. 749/1348) ve İbnü'l-Murtazâ’yı konu edinen çalışmalarla sürdürülmelidir.³³ Günümüze ulaşan ilk Zeydî usul eserinin müellifi Nâtk Bilhak’ın dönemin Hanefî ve Mu’tezilî âlimleriyle olan münasebetinin usul eseri *el-Mucîze* ve fûrû eseri *et-Tahrîr*’e tesirinin ele alınması gerekmektedir. Özellikle İbnü'l-Murtazâ’nın *el-Ezhâr*’ının Zeydî-Hâdevî gelenek içerisinde temel kabul edilmesi bu eser üzerine mukayeseli bir çalışmayı da gerekli kılmaktadır. Bu çalışmalar hem bir medeniyetin, kendi bütünlüğü içerisinde incelenmesine katkı sunacak, hem de Sünnî dünyadan farklı ama bu dünyaya yakın bir fikhî mirasa vâkıf olmamızı sağlayacaktır. Özellikle mezheplerin oluşum süreci, birbirleriyle etkileşimi gibi hususları da görme imkânı tanıyacaktır.

Ülkemizde Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi’nin 15 Mayıs 2010 yılında düzenlediği “Zeydiyye Atölyesi”ni de burada zikretmeden geçmemek gerekir. Zira söz konusu atölyede üniversite hocaları, İSAM’ın araştırmacı kadrosu, doktora-yüksek lisans bursiyerleri ile bu alanda çalışan akademisyenler bir araya getirilmiş ve bu toplantıda Zeydiyye üzerine yapılan çalışmalar masaya yatırılarak ileriye dönük bir yol haritası çıkarılması hususu tartışılmıştır.³⁴ Söz konusu atölye çalışmasında alanla ilgili yapılabilecek çalışmalara dair öneriler de sunulmuştur.³⁵

Zeydî usûlüne dair ilk çalışma, Fatih Yücel tarafından hazırlanan “Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı” isimli doktora tezidir.³⁶ Çalışmada önce Zeydiyye’de şer’î hükmün

32 Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, c. 1, s. 180, 189.

33 Ahmet Ekinci, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı’nda Prof. Dr. Orhan Çeker danışmanlığında “Hâdevî Fıkhının Gelişim Sürecinde Zeydî-Hanefî Etkileşimi (İbnü'l-Murtazâ el-Azhâr Örneği)” isimli doktora tezini hazırlamaktadır.

34 Detaylı bilgi ve değerlendirme için bkz. Sümeyye Onuk, “Zeydîlik Atölyesi”, *Bilim Sanat Vakfı Bülteni*, s. 33-36.

35 Fatih Yücel’in “Zeydî Usulünde Kaynak Anlayışı” (*Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi, (Zeydîlik Atölyesi)*, İstanbul, 2010) başlıklı sunumunda fıkıh ve usul-i fıkıh alanında Zeydiyye ile alakalı tez önerileri ve Zeydiyye ile alakalı yazmalar araştırmacılarla paylaşılmıştır.

36 Fatih Yücel, “Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, viii+227 s.

kaynaklarının gelişim ve değişim süreci analiz edilmiş, ardından Zeydî usûlünde aslı kaynaklar olan Kitap ve Sünnet'e dair görüşler ile tali kaynaklar incelenmiştir.³⁷ El yazması veya matbû haldeki temel Zeydî usûl eserlerine dayalı olarak kaleme alınan çalışmada, Zeydî usûlünün bütün konuları incelenmemiş, sadece Zeydî usûlcülerin kaynak anlayışları hicrî II. asırdan itibaren modern/çağdaş döneme kadar yaşanan kırılmalar dikkate alınarak ele alınmıştır. Çalışmanın dikkat çekici yanlarından biri de Zeydî usûlünde kaynak kabulü ile ilgili kırılmaları/ farklılaşmaları ortaya koymasındır. Yücel, daha sonraki çalışmalarından birinde Zeydiyye ve Ca'ferî mezhebi arasında kırılma noktası oluşturan imamların masumiyeti meselesini ele almış, Zeydî usûlüne masumiyet anlayışının tesirini ortaya koymaya çalışmıştır.³⁸ Aynı müellifin "Fıkıh Usûlünde Zeydiyye Mu'tezile Etkileşimi"³⁹ isimli makalesinde her iki ekolün birbirini etkilediği alanlara temas edilirken, "Zeydî Usûl Anlayışında Kur'an ve Yorumu" isimli makalesi,⁴⁰ Zeydî usûlcülerin Kur'an'a bakışı ve istinbat metotları konusunda Sünnî usûlcülere ne kadar yakın durduğunu ortaya koymaktadır. Yücel'in *DİA*'daki "Zeydiyye (fıkıh)" maddesi⁴¹ ise mezhebi fîrû-i fıkıh, usûl-i fıkıh ve literatür açısından özlü bir şekilde ele almaktadır.

Zeydî usûlüne dair bir diğer çalışmanın yine aynı konuya münhasır olması,⁴² zaman israfının önlenmesi adına koordinasyona ya da çalışılmakta olan tezlerin araştırılmasına daha çok önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ictihad konusunun ele alınması bir farklılık olarak ifade edilebilir.

Burada *İslamî İlimler Dergisi Zeydiyye Özel Sayısı*'nda kaleme alınan makaleleri de zikretmeden geçemeyeceğiz. Bu makalelerden konumuzu ilgilendiren yönüyle en dikkat çekici olanı Zeydî âlim ve fakih Murtaẓâ b. Zeyd el-Mahatvarî'nin (ö. 1436/2015) kaleme aldığı makaledir. Mahatvarî makalesinde Zeydiyye'nin inanç

37 Detaylı tanıtım yazısı için bkz. Uğur Bekir Dilek, "Fatih Yücel, "Zeydî Usûlcülerin Kaynak Anlayışı" İsimli Doktora Tezi Kitap Tanıtım Yazısı", *İslamî İlimler Dergisi*, 2011, c. 6, yıl 6, s. 335-338.

38 Fatih Yücel, "Zeydiyye-Caferiyye Arasında Kırılma Noktası -İmamların Masumiyeti Meselesi ve Masumiyet İnancının Zeydî Usûlüne Tesiri-", *Marife Dergisi*, s. 27-48. Ayrıca yazarın Şia'nın iki ana kolu Zeydiyye ve Caferiyye arasında polemik konusu olan temel meseleleri ele aldığı makalesi için bkz. a.mlf., "İmamiyye-Zeydiyye Polemikleri", *Ruhle Dergisi*, s. 50-56.

39 Fatih Yücel, "Fıkıh Usûlünde Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi", *İslamî İlimler Dergisi*, s. 255-273.

40 Fatih Yücel, "Zeydî Usul Anlayışında Kur'an ve Yorumu", *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı*, s. 471-497.

41 Fatih Yücel, "Zeydiyye (Fıkıh)", *DİA*, c. 44, s. 331-338.

42 Abdullah Kavalcıoğlu, "Zeydiyye Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları", Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi SBE, 2009, viii+105.

esaslarını, fikhî oluşum evrelerini, fıkhî ve usûl-i fıkhî dair temel görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır.⁴³

Bütün bu çalışmalar Zeydî fıkhına dair bir şemayı ana hatları ile görme imkânı sağlamıştır. Bundan sonraki çalışmalarda tarihî süreçte Zeydî fıkhının fîrû ve usulünün gelişimine dair ayrıntılı incelemelere gidilmesi gereklidir. Bu çerçevede Zeydî usûlünün doğuşu, gelişim süreci ve modern dönemi, başta Nâtk Bilhak olmak üzere, Abdullah b. Hamza, Yahyâ b. Hamza, İbnü'l-Murtazâ gibi önde gelen usulcülerin eser ve görüşleri ele alınabilecek öncelikli konulardır.

II. Usûl Yazım Yöntemi Açısından Hicri VIII.-X. Yüzyıllardaki Zeydî ve Hanefî Literatür

Doktrinde usûl-i fıkh yazımında temel eğilimler fukahâ, mütekellimîn ve karma (memzuc) metod olarak tasnif edilir.⁴⁴ Fukaha ve mütekellimîn metodunu ele alan çalışmalarda⁴⁵ konu detaylı bir şekilde sunulduğu için burada bu tür bir ayrımın tutarlılığının sorgulanması yapılmayacaktır.⁴⁶

Usûl yazım yöntemi açısından yapılacak bir mukayeseye esas teşkil etmesi açısından Zeydî usûl-i fıkhî eseri müelliflerinin kendilerini nerede gördüklerini kısaca zikretmek istiyoruz. Zeydî usûl eserlerinde kullanılan dil, öncelikle onların kendilerini müstakil bir ekol olarak takdim etmek istediklerini ortaya koymaktadır. Bu eserlerde yer alan ائمتنا ifadesi onların, kendilerini Hanefîler ve mütekellimîn usulcülerden farklı olarak “Zeydîler” şeklinde takdim etmeyi yeğlediklerini gösterir. Usûllerine itikatlarında var olan Ehl-i beyt’i öncelikle fikrini ve imamet nazariyesini yansıtmış olmaları da bunu destekler niteliktedir. Hatta sonraki dönem eserlerinde kendilerinin müstakil bir ekol oluşlarına yapılan vurgu hep süregelmiştir.⁴⁷ Bu fikri destekleyen verilerden biri de onların usûl eserlerinde kendilerini çoğu zaman “*fukahâ ve mütekellimîn*” kavramlarının dışında bırakmalarıdır. Mesela Abdullah b. Hamza ve birçok Zeydî usûl eseri müellifi, Mutezilî usulcülerini üstatları olarak görmelerine rağmen, eserlerinde bir konuyla ilgili Hanefîlerin/fakihlerin,

43 Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî, “Târîhu tetavvürü'l-’akâid ve'l-fıkh ‘inde’z-Zeydiyye”, *İslâmî İlimler Dergisi*, s. 9-40.

44 Köksal ve Dönmez, a.g.m., c. 42, s. 202 vd.

45 Mesela bkz. Davut İltaş, “Fıkıh Usulü Yazımında ‘Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi’ Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine”, *Bilimnâme*, s. 65-95; Adem Yığın, “Fukahâ Metodunun Genel Yapısı Üzerine”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 65-105; Murteza Bedir, “Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, s. 65-97.

46 Bazı batılı yazarların bu farklılığın dikkate alınacak bir fark oluşturmadığı noktasındaki değerlendirmeleri için bkz. Murteza Bedir, “Is There a Hanafi Usul al-Fiqh”, s. 163 vd. Bu yöntemlerin yeni (modern) fıkhî usulü eserlerinde ele alınmış biçimine dönük eleştiri ve değerlendirmeler için bkz. a.mlf., “Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar”, s. 65-97.

47 İsmâil Hamîduddîn, *ez-Zeydiyye*, s. 21; Ali b. Abdulkarim Şerefüddin, *ez-Zeydiyye nazariyye ve tabîk*, s. 19.

mütekellimînin ve Mu‘tezile’nin görüşlerini sıraladıktan sonra kendi görüşlerini serdediler. Bazan teker teker İsa b. Ebân, Cübbâiler, Kerhî, Ebû Abdullah el-Basrî ve Kadı Abdülcebâr gibi üstatlarının görüşlerini naklettikten sonra “*tercih ettiğimize görüş şudur*” diyerek kendi tercihlerini ve delillerini ortaya koyarlar.⁴⁸ Onların bütün bu usûlcüleri saydıktan sonra kendi tercihlerini ifade etmeleri ve kendilerini Mu‘tezile başta olmak üzere mütekellimîn ya da fakihler grubuna dâhil etmemeleri dikkatlerden kaçmaz. Bununla birlikte hem üstatları olan Mu‘tezilî mütekellimîn usûlcülerden hem de kendilerinden istifade ettikleri Hanefî usûlcülerden etkilermeleri de ihtimal dâhilinde, hatta kaçınılmazdır. Bunun için, usul alanında çok sayıda eser veren Zeydî âlimlerin eserlerinin usûl yazım yöntemi açısından değerlendirilmesi, ayrıca bir başka çalışmada usûlün temel konularına yönelik tercihlerinin ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Her iki ekolün müteahhirîn dönemi usûl yazım yöntemiyle alakalı bir karşılaştırma yapabilmek için bir önceki bölümde saydığımız esaslar açısından bir değerlendirme yapacağız.

A. Usûl Eserlerinin Tertibi/Sistematîği

1. Zeydî Literatür

İbnü'l-Murtazâ⁴⁹ *Kitâbu mi'yâri'l-'ukûl fi 'ilmi'l-usûl'üne*⁵⁰ fıkıh ve fıkıh usûlünün tarifi ile başlar, eserin şerhinde de fıkıh usûlünün mahiyetine ilişkin bilgiler verir.⁵¹ Fıkıh usûlünün mahiyetine ilişkin verilen bu bilgi mütekellimîn usûl yazım yöntemini andırır. Onun hakikat-mecaz çeşitlerini anlatıp ismen şer'î delilleri Kitap, sünnet, icmâ, kıyas, ictihad olarak zikrettiği girişinden sonra Kur'an'ın tarifine, kıraatlere, muhkem ve müteşâbih kavramlarına yer vermesi

48 Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihityâr*, s. 97, 99, 100, 101, 108, 119, 136, 137; Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-lu'lu'iyê*, s. 91, 134, 140, 142, 148, 151, 322. Her iki eserin tamamına yakınında da aynı usul söz konusudur.

49 Zeydî kaynaklara göre mutlak müçtehit olan İbnü'l-Murtazâ (ö. 840/1437), Zeydiyye imamı Nasır Lidînillâh'ın ölümü üzerine aynı yılın Şevval ayında San'a'da Zeydiyye âlimlerince Mehdî Lidînillâh unvanıyla imam seçildi. Zeydiyye âlimlerince “en büyük imam” diye anılan İbnü'l-Murtazâ, kelâm ve fıkıh ilimlerinde mezhebin otoritelerinden biri olarak kabul edilir ve eserleri hala Zeydiyye mezhebinde temel niteliğindedir. İbnü'l-Murtazâ pek çok usûl eseri yanında Ebu'l-Huseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed'ini*, Rassâs'ın *Cevhere'sini* ve İbn Hâcib'in *Müntehâ'sını* hazmetmiş bir usûlcüdür. Detaylı bilgi için bkz. İbn Fend, *Meâsiru'l-ebâr*, c. 2, s. 1003, 1004; c. 3, s. 1075-1083; İbrahim b. Kâsım el-Müeyyed Billâh, *Tabakâtu'z-Zeydiyyeti'l-kubrâ*, c. 1, s. 226-228; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, c. 7, s. 131; el-Vecîh, *A'lâm*, s. 206.

50 Fıkıhtan fıkıh usûlüne, akaiden tabakata hemen hemen bütün konularda pek çok eser telif eden İbnü'l-Murtazâ'nın usûl-i fıkıhla ilgili muhtasar eseri *Mi'yâru'l-'ukûl fi 'ilmi'l-usûl'* üdür. İbnü'l-Murtazâ'nın *Mi'yâr'i* yine yazara ait *el-Bahru'z-zehhâr* isimli kitabının içinde basılmıştır (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, c. 1, s. 190-399). Eser Zeydiyye'nin en meşhur fıkıh usûlü kitaplarından biri kabul edilmiştir. Yazar eserinde konuları meseleler başlığı altında incelemiş, “lenâ” ve “kulnâ” ifadeleriyle kendi görüşünü de ifade etmiştir. İbnü'l-Murtazâ *Mi'yâr'i*, *Minhâcu'l-vusûl ilâ mi'yâri'l-'ukûl fi 'ilmi'l-usûl* adıyla şerh etmiştir. Bu şerh de Zeydiyye'de en meşhur eserlerden biri kabul edilmiştir.

51 İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 207 vd.

Basrî'nin *el-Mu'temed*'inin tertibiyle benzeşir. Onun bu bölüme dek Basrî'den ayrıldığı noktanın sadece delilleri açıkça arka arkaya zikretmek ve Kur'an konusuna müstakil bir başlık açmak olduğu söylenebilir. O fikhın usûlünü emirler-nehiyeler, umum-husus (mutlak-mukayyed, tahsis), mücmel-mübeyyen, nâsih-mensûh, haberler-fiiller (teessi), icmâ (ehl-i beyt'in icmâi), kıyas (istihsan-kıyasa itirazlar), ictihad-sıfatü'l-müftü ve'l-müsteftî, hazr-ibâha ve tercih şeklinde on bab olarak sıralamıştır.⁵² İbnü'l-Murtazâ'nın bu tertibi selefleri Cafer b. Ahmed (ö. 576/1180) ve Abdullah b. Hamza'nın tertibiyle neredeyse aynıdır.⁵³

İbnü'l-Murtazâ'nın *Mi'yâr*'ında esas aldığı sistematığın birkaç farklılık dışında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin *Mu'temed*'i ile neredeyse aynı olduğu söylenebilir. *Mu'temed*'de ise fiiller, nâsih mensûh, icmâ, haberler, kıyas-ictihad (istihsan), hazr ve'l-ibâha (şer'î hükümlerin yolları, istidlâlin keyfiyeti), sıfatü'l-müftü ve'l-müsteftî, ictihad sıralaması tercih edilmiştir. Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *Varakât*'ı da aşağı yukarı aynı formattadır.⁵⁴

Behrân⁵⁵ da, *el-Kâfil bi neyli's-sûl fi 'ilmi'l-usûl*⁵⁶ isimli eserine fikh usûlünün tarifi ile başlar. Metnin şerhlerinde ise usûl-i fikhın tarifi, mahiyeti ile alakalı

52 İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yâr*, c. 1, s. 201; a.mlf., *Minhâcu'l-vusûl*, s. 241, 242.

53 Cafer b. Ahmed ile Abdullah b. Hamza'nın tertipleri birbirinin aynıdır. Her ikisi de fikh usulünü on baba ayırmıştır. Bu tasnif biçimi Ebu Hüseyin el-Basrî'nin tasnifine yakındır. Aralarındaki tek farkın kıyasla ictihadın bir bab başlığında sunulması ve "Sıfatül Müftü ve'l-Müsteftî" konusunun müstakil bir bab başlığı altında ele alınmasıdır. Bkz. Cafer b. Ahmed, *et-Takrîb fi usûli'l-fikh*, vr. 2; Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihîyâr*, s. 40, 285, 373. Abdullah b. Hamza'nın haleflerinden olan Rassâs da aynı tasnifi benimseyenlerdendir. O da fikh usulünü on ana başlıkta ele alır: 1. Emir-Nehiy 2. Husus-Umum 3. Mücmel-Mübeyyen 4. Nâsih-Mensûh 5. Haberler 6. Fiiller 7. İcmâ 8. Kıyas-İctihad ve tabileri 9. Sıfatü'l-Müftü ve'l-Müsteftî 10. Hazr ve İbâha. Bkz. Rassâs, *Cevhere*, vr. 4.

54 *Varakât*'ta da usul-i fikhın manası, hükümlerin neveleri ve usul ilmi ile ilgili bazı istulahlr verildikten sonra, "Usul-i Fikhın Babları" başlığı altında emir, nehiy, âm-has, mücmel-mübeyyen, zâhir-müevvel, fiiller, nesh, delillerin teâruzu, icmâ, sahâbi kavli, haberler, kıyas, hazr ve ibâha, ıstihâb, delillerin tertibi, müftü-müsteftînin şartları ve ictihad konuları ele alınmıştır, bkz. Cüveynî, *Metnü'l-varakât*, s. 7-18.

55 Asıl adı Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed b. Ahmed Behrân es-Sa'dî ez-Zeydî'dir. Sa'de'de doğup büyüyen Behrân, Seyyid Murtazâ b. Kâsım ve pek çok âlimden dersler almış, pek çok ilimde kendini göstermiş önemli bir Zeydî âlim ve fakih kabul edilir. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim b. Kâsım, *Tabakâtü'z-Zeydiyyeti'l-kubrâ*, c. 2, s. 1103; Brockelmann, *Târîh*, c. 9, s. 135; el-Vecîh, *A'lâm*, s. 1019; Habeşi, *Masâdiru'l-fikri'l-İslâmî*, s. 177.

56 Behrân'ın altmış sayfalık *el-Kâfil bi neyli's-sûl fi 'ilmi'l-usûl*'ü önemli Zeydî muhtasarlardandır. el-Vecîh, *A'lâm*, s. 1020'de eser bu isimle geçmesine rağmen 2001 yılında *Metnu'l-kâfil* adıyla basılmıştır (tam künyesi için bkz. "Bibliyografya"). Hacmi küçük olmasına rağmen usûl konularının çoğunluğunu ele almasıyla Zeydî ulemâ arasında şöret bulmuş ve esere çok sayıda şerh yapılmıştır, bkz. Habeşi, *Masâdiru'l-fikri'l-İslâmî*, s. 170. Bazı şerhleri şunlardır: 1. Ahmed b. Muhammed Lokman, *el-Kâşif li-zevî'l-ukûl*. 2. Ahmed b. Yahyâ Hâbis (ö. 1061/1651), *el-Envârü'l-hâdiyye li-zevî'l-ukûli'l-kâfil bi-neyli's-sûl*. 3. Ali b. Muhammed et-Taberi, *Kitabü şifâi ğalîli's-sâil ammâ tahammelehu'l-kâfil*. 4. İbrâhim b. Muhammed b. ➤

açıklamalar mevcuttur.⁵⁷ Behrân hem kendisinden önceki Zeydî usûlcülerin, hem de Basrî'nin (mütekellimîn usûlcülerin) geleneğini takip ederek usûl-i fikhî on baba hasreder.⁵⁸ Birinci bâbda yazar şer'î hükümler ve tabileri, ikinci bâbda deliller-şer'î deliller olan Kitap, sünnet, icmâ (ehl-i beyt icmâ), kıyas (kıyasa itirazlar), istidlâl, istihsan, sahâbî kavli ve akıl delili yer alır. Diğer bâblar ise sırasıyla şöyledir: mantûk-mefhûm, hakikat-mecaz, emir-nehî, umum-husus (mutlak-mukayyed), mücmel-mübeyyen-zahir-müevvel, nesh, ictihad-taklid ve tercih.

Zeydî usûlüne ait iki muhtasar metnin tertibi ufak tefek farklılıklar içerse de usûl konularını Ebu'l-Hüseyn el-Basrî ve diğer mütekellimîn usûlcülerde olduğu gibi on bâba ayırıp incelemesi dikkat çeker. Bu tür bir benzeşme en azından onların öğrenicilik dönemlerinde daha önce okuyup istifade ettikleri mütekellimîn usûlcülerden etkilendiklerini gösterir. Behrân'ın on babın birinci babını şer'î hükümler ve tabilerine ayırdığı, buna mukabil İbnü'l-Murtazâ'nın bu konuya bab başlığı olarak eserinde yer vermediği; Behrân'ın delilleri topluca bir bab yaparken; İbnü'l-Murtazâ'nın bunları müstakil olarak birer bab yaptığı görülür. İbnü'l-Murtazâ, ictihad, sıfatü'l-müftî ve'l-müsteftî konularına bir bab başlığı altında yer verirken; Behrân ictihada müstakil başlık açmış sıfatü'l-müftî ve'l-müsteftî konusuna sadece birkaç cümle ile temas etmiştir.⁵⁹ İbnü'l-Murtazâ, hazr ve ibâhayı bir bab başlığı yaparken Behrân yapmamış, buna mukabil o mantûk-mefhûm ve hakikat-mecazı müstakil birer bab başlığı yapmıştır. İbnü'l-Murtazâ ise hakikat-mecazı girişte fikh usûlünün tarifinden hemen sonra ara başlık olarak vermiştir. İbnü'l-Murtazâ'nın müstakil bab başlığı yaptığı haberler ve fiiller, Behrân'da sünnet bahsi içine serpiştirilmiştir. Tertiplerinde ufak tefek farklar olsa da, fikh usulünü on baba hasreden her iki Zeydî usûl eserinin aynı mantık örgüsü içinde kaleme alındığı pekâlâ söylenebilir. Abdullah b. Hamza'nın ictihadı kıyasın içinde bir fasıl açıp daha sonra sıfatü'l-müftî ve'l-müsteftî bölümünü ana başlık altında incelemesi de önemlidir.⁶⁰

Ahmed İzziddîn el-Müeyyedî (ö. 1083/1672), *er-Ravdu'l-hâfil fi şerhi'l-kâfil*. 5. Yahyâ b. Ahmed 'Avvâd el-Esedî (ö. 1106/1694), *el-İsbâhu'z-zâhir li-zevî'l-'ukûl, el-hâdî ilâ edilleti'l-kâfil bi-neyli's-Sûl*. 6. Mahatvarî, *Şerh muhtasar 'alâ metni'l-kâfil*. Detaylı bilgi için bkz. Brockelmann, *Târîh*, c. 9, s. 136; el-Vecih, *A'lâm*, s. 199, 686.

Eseri Muhammed b. İsmâil el-Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768) *Buğyeti'l-âmil* ismiyle nazmetmiş, öğrencisi İsmail b. Muhammed İshâk (ö. 1164/1750) *Kitâbu'l-fevâsil şerhu buğyeti'l-âmil fi nazmi'l-kâfil* ismiyle bu nazmı şerhetmiş, kendisi de *Fevâsil'ı İcâbetü's-sâil fi şerhi buğyeti'l-âmil* adıyla ihtisar etmiştir, bkz. es-San'ânî, *İcâbetü's-sâil şerhu buğyeti'l-âmil*, s. 17; el-Vecih, *A'lâm*, s. 255, 864.

Behrân'ın *Kâfil*'i, son dönem Zeydî usûlcülerin eserlerinde kullandıkları sistematığı yansıtmaması bakımından önemlidir. Eserin düzeni, özellikle lafızlar ve delâletleri bahsinde İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1248) *Müntehâ'sını* andırır.

57 İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 8-16; Taberî, *Şifâ*, c. 1, s. 13-15; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 3.

58 Behrân, *Kâfil*, s. 4.

59 İbn Lokmân, *Kâşif*, s. 492.

60 Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihiyâr*, s. 370, 373.

2. Hanefî Literatür

Hanefî mezhebine ait usûl eserlerinin kendine has sistematîği dikkati çeker. Serahsî (ö. 490/1097), Pezdevî (ö. 482/1089) ve *Keşfü'l-esrâr* geleneğinin klasik Hanefî sistematîğini yansıttığı öteden beri ifade edilir. Bununla birlikte mütekellimîn yöntemi ile fukaha mesleğini birleştiren Hanefiler daha önceki eserlerden kısmen farklı bir tasnif benimsemiş olsalar da, konular Hanefî usûl anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. *Menâr* ile *Mirkât* bu iki farklı yaklaşımın içine dâhil edilir.

Nesefî'nin *Menârü'l-envâr*'ı,⁶¹ Serahsî ve Pezdevî'nin usûllerinden yararlanmakla birlikte Pezdevî'nin tertibini esas almıştır.⁶² Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve şer'î (meşrû') hükümler ve müteallakları şeklinde beş ana bölüme ayrılır. *Menâr* metninin mukaddimesinde fıkah usûlüne yapılan birkaç kelimelik atf, şerhlerinde detaylandırılmış ve bir nevi mütekellimîn mesleği ile kaleme alınan usûl eserlerinde var olan bir giriş ortaya çıkmıştır.⁶³ Bununla birlikte o, şeriâtın asıllarının Kitab, sünnet ve icmâ olduğunu belirttiği, kıyası da dördüncü asıl olarak zikrettiği girişinden sonra,⁶⁴ birinci asıl, Kitab'ın içinde onun "nazm ve manasının kısımları"nı kapsamlı ve oldukça olgunlaşmış bir sistematik içerisinde şöyle verir: Siga ve dil açısından nazmın şekilleri (vücuhu'n-nazm): has (emir-nehiy), âm, müşterek, müevvel. Nazımla beyan şekilleri (vücuhu'l-beyan): zâhir, nas, müfesser, muhkem/hafî, müşkil, mücmel, müteşabih. Nazmın kullanım şekilleri (vücuhu'l-isti'mâl): hakikat, mecaz, sarîh, kinâye. Kastedilene ve manaya vukufiyetin şekilleri (fi ma'rifeti'l-vukûf ala'l-murâd): İbare ile istidlâl, işaret ile istidlâl, delâlet ile istidlâl, iktiza ile istidlâl. Fasit delilleri (mefhûm-i muhalefe) sekiz bölüm halinde zikreder. Azimet ve ruhsat üst başlığı altında, öncelikle azimet ve ilgili hükümler başlığında fariza, vacip, sünnet ve nefl konuları; sonra da ruhsat başlığı dört bölüm halinde ele alınmıştır.⁶⁵

Sünnet ana başlığı altında sünnetin kısımları, mütevatir, meşhur, ahad haberler, Hz. Peygamber'in fiilleri, şer'u men kablenâ, sahâbî, tabîî kavli konularına; kıyas başlığı altında da el-ihiticâtü'l-fâside, istihsan, ictehad ve tearuz-tercih konularına

61 Nesefî'nin *Menârü'l-envâr*'ı, müteahhirîn döneminde en çok ilgi gören metinlerdendir, bkz. Murtaza Bedir, "Nesefî" *DİA*, c. 32, s. 567; Kâşif Hamdi Okur, *Osmanlılarda Fıkah Usûlü Çalışmaları Hâdimî Örneği*, s. 35. Nesefî'nin *Menâr*'ı üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Ferhat Koca, "Menârü'l-envâr", *DİA*, c. 29, s. 118, 119.

62 Nesefî, *Keşfü'l-Esrâr*'ında eserin tertibi noktasında Pezdevî'yi örnek aldığını ifade eder. Bkz. Nesefî, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-musannif 'ale'l-menâr*, c. 1, s. 4. Ayrıca bkz. Ferhat Koca, "Menârü'l-envâr", *DİA*, c. 29, s. 118; Okur, *Hâdimî Örneği*, s. 41.

63 Bkz. Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, c. 1, s. 9-12; Ayrıca bkz. Nesefî'nin *Menâr*'ının, Ruhâvî, Azmizâde ve İbnü'l-Hanbelî'nin *Envârü'l-halek* isimli haşiyeleriyle birlikte basıldığı "*Şerhu'l-menâr ve havâşîhi min ilmi'l-usûl*", c. 1, s. 20.

64 Muhammed Şemsüddîn b. Veliyyüddîn el-Farfûr, *Muhtasarü'l-efkâr 'alâ metni'l-menâr*, s. 33; Alâuddîn Haskefî, *İfâzatü'l-envâr*, s. 46; Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, c. 1, s. 12.

65 el-Farfûr, *Muhtasarü'l-efkâr*, s. 119-121.

değnilmiştir. Burada en dikkat çekici bölümün Hanefî usûlünde kıyastan hemen sonra ama kıyas ana başlığı içerisinde yer alan icthad konusuna bazı Zeydî eserlerde sonlarda icthad, sıfatü'l-müftî ve'l-müstefî ana başlığında müstakil olarak,⁶⁶ bazılarında ise Hanefîlerde olduğu gibi kıyasın içinde yer verilmesidir. Son bölüm ise, şer'î hükümler ve müteallakları hakkındadır. Burada da mahkûmun bih, hükümlerin ilgili oldukları şeyler (sebepe, illet, şart, alamet), ehliyet (eda, vücup), ehliyet arzaları (semavi, müktesebe), haramların neveleri ele alınmıştır.⁶⁷

Molla Hüsrev, *Mirkâtu'l-vusûl*'ünde⁶⁸ öncelikle fıkıh usûlünün tanımı, konusu ve faydası hakkında bilgi vermiştir.⁶⁹ *Mirkât*'ta usûlün bütün konuları deliller, hükümler ve icthad ana başlıkları altında ele alınmıştır. Deliller bahsinde öncelikle "kitab"ı, kitap konusu içerisinde de manaya delâleti açısından nazmın kısımlarını dört bölümde incelemiştir: 1. Konuluğu itibariyle: Has, âm, müşterek, cem'u'l-münekker. 2. Açıklık ve gizlilik bakımından delâleti itibariyle: Zâhir, nas, müfesser, muhkem/Hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih. 3. Kullanılış itibariyle: Hakikat, mecaz, sarîh, kinaye. 4. Manaya vakıf olmanın yolları bakımından: İbare, işaret, delâlet, iktizâ'nın delâleti⁷⁰ hakkında sistematik bir bilgi verilmiş ardından da fasit istidlâllere değnilmiştir. Bundan sonra sırasıyla sünnet, icmâ, kıyas (istihsan), istüşhab, istidlâl, taklid, tearuz-tercih konularına yer verilmiştir. Hükümler ana başlığı altında da hüküm, hâkim, mükellefin fiili, mükellef konuları (eda-vücup ehliyeti, ehliyet arzaları) ele alınmış, hâtime-icthad konusuyla da eser bitirilmiştir.

Molla Hüsrev'in tasnifinde dikkat çekici yönlerden biri eserin fıkıh usûlünün mahiyeti ve mevzuu gibi konulara değinerek başlamasıdır.⁷¹ Oysaki klasik dönem Hanefî usûl eserlerinde fıkıh usûlünün mahiyeti ve mevzuu gibi konulara yer verilmemiştir. Bununla birlikte Semerkandî ve Üsmendi gibi yazarlar eserlerinin başında bu konulara temas etmişlerdir.⁷² Müttekellimîn usûlcülerinde olduğu gibi Zeydîler de bu konulara eserlerinin girişinde yer vermişlerdir.⁷³ Molla Hüsrev'in

66 İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 759.

67 el-Farfür, *Muhtasarü'l-efkâr*, s. 219-258.

68 Ünlü Osmanlı âlimi Molla Hüsrev'e ait olan *Mirkât* yine müellif tarafından kaleme alınan şerhi *Mir'âtü'l-usûl* ile birlikte Osmanlı medreselerinin temel ders kitaplarındandır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, s. 22; Ferhat Koca, "Mir'âtü'l-usûl", *DİA*, c. 30, s. 148; Okur, *Hâdimî Örneği*, s. 45.

69 Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, s. 13-17 (Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Koca, "Mir'âtü'l-usûl", c. 30, s. 148).

70 Molla Hüsrev'in delâlet anlayışı ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Hadi Ensar Ceylan, "Molla Hüsrev'in Delâlet Anlayışı ve Fürû'a Yansımaları", Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

71 Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl şerhu mirkâti'l-vusul*, s. 7, 12 vd.

72 Konuyla ilgili detaylı bir değerlendirme için bkz. Esen, *Hanefî Usûlcülerinde İctihad Teorisi*, s. 27.

73 Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkıh*, c. 1, s. 8-12; Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fıkıh*, c. 1, s. 83-86.

ictihadı sona alması ise memzuc yöntemi dikkate almasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Muhtasar Metinlerin İçeriği

Mi'yaru'l-Ukûl	Metnu'l-Kâfil	Menârü'l-Envâr	Mirkâtu'l-Vüsûl
Mukaddime -Fıkıh Usulünün Tarifi, Hakikat, Mecaz-Şer'î Deliller (Kitab, sünnet, icmâ, kıyas, ictihad) 1.Bab Emirler-Nehiyler	Mukaddime Fıkıh Usulünün Tarifi 1. Bab el-Ahkâmü'ş-Şer'iyye ve Tevabi'uha Vacib (farz), Mendub, Mübah-sahih, fasid, batıl, caiz.	1. Kitap (Lafızlar ve Delâletleri) (Fasit Deliller) Azimet (fariza, vacip, sünnet ve nefl)-Ruhsat	Fıkıh usulünün tarifi-konusu, faydası 1.Deliller "Kitab" (Lafızlar) sünnet, icmâ, kıyas (istihsan), ıstıshab, istidlâl, taklid, tearuz-tercih.
2. Bab Umum-Husus (Mutlak-Mukayyed, Tahsis)	2. Bab Deliller -Kitap, sünnet, icmâ (Ehl-i Beyt İcmâ), kıyas, istidlâl (ıstıshab, şer'u men kablena, istihsan)-(Akıl)	2. Sünnet (Mütevâtir, meşhur, haber-i vâhid) muâraza, fiiller, şer'u men kablena, taklidü's-sahâbî	2.Hükümler Hüküm, hakim, mükellefin fiili, mükellef (eda-vücüp ehliyeti, ehliyet arızaları)
3.Bab Mücmel-Mübeyyen	3. Bab Mantûk-mefhûm	3. İcma	3. Hatime-İctihad
4. Bab Nâsîh-Mensûh	4. Bab Hakikat-Mecaz	4. Kıyas (İstihsan-İctihad)	
5. Bab Haberler	5. Bab Emir-Nehiy	5. Şer'î hükümler ve müteallakları (Ehliyet Arızaları)	
6. Bab Fiiller	6. Bab Umum-Husus Mutlak-Mukayyed		
7. Bab İcma (Ehl-i Beyt'in İcmâ)	7. Bab Mücmel-Mübeyyen Zahir-Müevvel		
8. Bab Kıyas (İstihsân) (Kıyasa itirazlar)	8. Bab Nesh		
9. Bab İctihad, Sıfatü'l-Müfti ve'l-Müstefî	9. Bab İctihad-Taklid		
10. Bab el-Hazru ve'l-İbaha (tercih)	10. Bab Tercih		

3. Her İki Ekolün Usûl Konularının Tertip ve Tasnifinde Öne Çıkan Hususlar

Bu bölümde her iki mezhebe ait usûl eserlerinin tasnif ve sistematîğini mukayese etmek istiyoruz. Karşılaştırmasını yapmaya çalıştığımız her iki ekole ait usûl kitapları öncelikle usûl konularını sunarken kullandıkları sistematik ve tasnif açısından birbirlerinden oldukça farklıdır. Aralarında kısmi farklar olsa da Zeydî usûl eserleri, fıkıh usûlü konularını “on bâb” halinde sunmuşlardır. Hanefî usûl eserlerinde ise bu tür bir sunum biçimine rastlanmaz. Nesefî, *Menâr*'ında usûl konularını beş ana başlıkta, Molla Hüsrev ise deliller, hükümler ve hatime-icihad şeklinde üç ana başlıkta incelemiştir. Buna göre, her iki ekole ait eserler farklı bir tertip ve ana çatı benimsemişlerdir.

Ayrıca Zeydî usûl eserlerinde mütekellimîn usûlcülerde olduğu gibi eserlerin girişinde fıkıh usûlünün tarifine ve şerhlerinde fıkıh usûlünün mahiyetine ilişkin bilgilere yer verilmesi fukaha yönteminden farklı bir görünüm arz eder.⁷⁴

Nâtık Bilhak ile başlayıp Abdullah b. Hamza ve İbnü'l-Murtazâ ile devam eden gelenekteki Zeydî usûlcüler, sünneti müstakil bir başlık yapmayıp “haberler” ve “fiiller” şeklinde iki kategoride ele almışlardır. Haberler kısmında, sünnetin sened gücüne göre taksimatını yapmışlar;⁷⁵ fiiller bahsinde de, sünnetin bağlayıcılık yönüne işaret etmişlerdir.⁷⁶ Zeydîlerin, sünneti “haberler” ve “fiiller” şeklinde genel olarak ikili taksime tabi tutmaları, Mu'tezilî ve mütekellimîn usûlcülerle paralellik arz etmektedir.⁷⁷

Zeydî usûl sistematîği ile Hanefî usûlünü ayıran temel farklardan birinin “lafızlar ve delâletleri” konusu olduğu pekâlâ söylenebilir.⁷⁸

74 Hicri VII. asır usulcülerinden Abdullah b. Hamza, eserinde fıkıh usulünün bölümlerinin on kısma ayrılması hususuna değinir, bkz. *Safvetu'l-ihitiyâr*, s. 34-36. Aynı tutumu Rassas ve Yahyâ b. Hamza da sürdürür, bkz. Rassâs, *Cevhere*, vr. 3; Yahyâ b. Hamza, *Hâvî*, c. 1, vr. 7 vd. Ayrıca bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 207 vd; Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-lu'luiyye*, s. 67; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 8-16; Taberî, *Şifâ*, c. 1, s. 13-15; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 3. Mütekellimîn usulcülere has olduğu ifade edilen bu hususla ilgili değerlendirmeler için bkz. Yıgın, a.g.m., s. 74, 75.

75 Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihitiyâr*, s. 20, 164, 170; İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yâr*, c. 1, s. 255; a.mlf., *Minhâcu'l-vusûl*, s. 463; Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-lu'luiyye*, s. 281; Behrân, *Metnu'l-kâfil*, s. 10; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 79; Taberî, *Şifâ*, c. 1, s. 46.

76 Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihitiyâr*, s. 233; İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yâr*, c. 1, s. 317; *Minhâcu'l-vusûl*, s. 565; Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-lu'luiyye*, s. 265; Behrân, *Metnu'l-kâfil*, s. 9; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 68; Taberî, *Şifâ*, c. 1, s. 41.

77 Bkz. Basrî, *Mu'temed*, c. 1, s. 334; c. 2, s. 73; Cüveynî, *el-Burhân*, c. 1, s. 181, 215; Râzî, *el-Mahsûl*, c. 3, s. 225; c. 4, s. 213; Şirâzî, *Kitâbu'l-luma' fi usûli'l-fıkıh*, s. 44, 46.

78 Hitabın delâlet şekilleri farklı ekollere mensup usûlcüler tarafından değişik şekillerde tasnif edilerek incelenen bir konudur. Hanefî usûlcülerden Cassâs, lafızları kendine has bir sistematik içerisinde ele almış, ondan sonra Debûsî ile birlikte belli bir yapı oluşturulmuştur. Debûsî'nin oluşturduğu bu yapının ve bazı istisnalar dışında sonraki Hanefilerce sürdürüldüğü ifade edilmiştir, bkz. İtaş, “Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı”, ➤

Hanefî usûlcüleri lafzı vazolunduğu mana itibariyle has, âm, müşterek ve müevvel⁷⁹ şeklinde dörtlü ayırım içinde inceler; mutlak-mukayyed, emir ve nehiy konularını da has lafzın kısımları olarak ele alırlar.⁸⁰ Zeydî usûlcüler ise umum-husus başlıklarında konuyu incelemişler, mutlak ve mukayyedi de bu konuya dâhil etmişlerdir.

Hanefî usûlünde, manaya delâletin açıklık derecesine göre lafızlar zahir, nas, müfesser ve muhkem, kapallık derecesine göre ise hafî, müşkil, mücmel ve müteşabih şeklinde dört kademedede incelenirken, Zeydî usûl eserlerinde kelâm metodu ile yazılan usûl eserlerinde olduğu gibi genelde zahir-nas, mücmel-müteşabih şeklindeki ikili ayrımlarla yetinilmiştir.

Kur'an ve Sünnet lafızlarının manaya delâlet yollarını Hanefîler ibare, işaret, delâlet ve iktizâ şeklinde dörtlü ayırım içinde ele alırken, Zeydî usûl eserlerinin hicrî V-VII. asra ait örneklerinde mantûk-mefhûm ayırımı olmamakla birlikte⁸¹ sonraki dönemlerde özellikle Behrân ile birlikte bu ayırma rastlanır.⁸² Zeydî

s. 3. Cassâs, eserinde mücmel, müşterek, âm-hâs, hakikat-mecaz, muhkem-müteşâbih, mücmel-müfesser, beyân, emir ve delâlet kavramlarına bu sistematige bağlı olarak temas etmiştir. Bkz. Cassâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, c. 1, s. 40 vd.; c. 2, s. 31 vd. İlk dönem mütekellimîn usûlcülerin lafızlar ve delâletleri konusundaki taksimatı ve tablo için bkz. İltaş, a.g.t., s. 304 vd. Lafızların delâletleri konusunu önceki usûlcülerden daha düzenli bir şekilde ele alan Âmidî'dir, bkz. *el-İhkâm*, c. 2, s. 356 vd.; c. 3, s. 61 vd. Lafızları daha olgunlaşmış bir tasnifle, kendine has bir sistematik içerisinde ele alan Zeydîler'in bu tasniflerinde esas aldıkları usûlcü ise İbnu'l-Hâcib'tir, bkz. *Kitâbu muntehe'l-vusûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, s. 65 vd.; Isbahânî, *Beyânu'l-muhtasar*, c. 2, s. 483 vd.

79 Debûsî, Serahsî ve Pezdevî gibi Hanefî usulcülerini lafızları vaz' olundukları mânalar bakımından hâs, âm, müşterek ve müevvel olmak üzere dört kısma ayırmışlardır, bkz. Serahsî, *Usul*, s. 139; Abdulazîz Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, c. 1, s. 46. Tabiatıyla Nesefî'nin *Menâr*'ı da aynı tertibi verir. Bununla birlikte bazı Hanefî usulcülerini bu tasniften farklı olarak müevvel lafzı, müşterek içerisinde ele alırlar. Sadrüşşerîa bunlardan biridir, bkz. Taftazânî, *Şerhu't-telvîh 'ale't-tavdîh*, c. 1, s. 48. "Bazı usul kitaplarında ise lafızlar vaz' olundukları mana bakımından hâs, âm ve müşterek diye üç kısımda incelenmiş; müevvel müşteriye, cem'-i münekker de âmna veya âmmda istiğrakı şart koşanlara göre hâssa dâhil edilmiştir", bkz. Ferhat Koca, "Müevvel", *DİA*, c. 31, s. 479.

80 Detay için Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, c. 26, s. 15.

81 İlk dönem Zeydî usul eserlerinde mantûk-mefhûm ayırımı yoktur. Buna mukabil kıyas konusu içinde illet bahislerinden sonra istihsan bahsinden önce fahva'l-hitab'ın kıyas olup olmadığı tartışılmıştır. Bkz. Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihitiyâr*, s. 339.

82 Özellikle son dönem Zeydî usul eserleri "lafızlar ve delâletleri" bahislerini "mantûk-mefhûm", "hakikat-mecaz", "emir-nehî", "umum-husus", "mutlak-mukayyed", "mücmel-mübeyyen" ve "zâhir-müevvel" sistematiginde ele almışlardır. Behrân, *Metnu'l-kâfil*, s. 35 vd.; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 293 vd.; Kâsım b. Muhammed, *Hidâyetu'l-ukûl*, c. 2, s. 117 vd.; Taberî, *Şifâ*, c. 2, s. 155 vd.; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 60 vd. Sârimuddin el-Vezîr ise "mefhûmatu'l-hitâb" bölümünde mantûk ve mefhuma değinir, bkz. *el-Fusûlu'l-lu'lu'yye*, s. 216.

usûlcüler mantûkun delâleti⁸³ ile alakalı iki taksimat benimsemişler ve her bir taksimata göre de lafızların hükme delâletlerini irdelemişlerdir. Bu ikili taksimatın birincisi “zâhir-nâs” lafız, diğeri ise “sarîh-ğayr-i sarîh lafız”⁸⁴ şeklinde yapılmıştır. Onlar, mefhûmu⁸⁵ “muvâfaka” ve “muhalafe” olarak iki kategoride incelemişler ve mefhûm-i muhalafe ile bazı şartlarda amel etmişlerdir. Zeydî usûlcüler arasında “mefhûm-i muvâfaka” ile amel edilmesi noktasında ittifak vardır. Onlar mütekellimîn usûlcülerde olduğu gibi mefhûm-i muvâfakayı “fahva'l-hitâb” ve “lahnu'l-hitâb” diye iki bölümde incelerler.⁸⁶ Zeydî usûlcülerden bir kısmı, mefhûm-i muhalafeyi tamamen reddetmek yerine bir kısmını kabul edip, bir kısmını reddetme yoluna gitmişlerdir. Zeydî usûlcülerün çoğunluğuna göre mefhûm-i muhalafe altı kısımda incelenmiştir.⁸⁷ Hanefîlerin taksimatından⁸⁸ bu noktada farklılaşan Zeydî usûlcüler, mütekellimîn usûlcülere benzer şekilde konuyu ele almıştır.⁸⁹ Hanefîler ise mefhûm-i muhalafeyi fasit istidlâl grubunda mütalaa ederek bununla kural olarak amel edilmeyeceği, cumhur ise amel edileceği görüşünü benimser.⁹⁰ Zeydî usûlcülerden Sârimüddin el-Vezir

83 Zeydî usulcüler mantûku “Lafzın konuşma mahallinde delâlet ettiği şey” olarak tarif etmişlerdir, bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 835; Taberî, *Şifâ*, c. 2, s. 155; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 60.

84 İbnü'l-Murtazâ ve Behrân'ın eserlerinde yer verdikleri Kur'an ve Sünnetin nassı ile ilgili yeni bir taksimat da “sarîh”, “ğayr-i sarîh” şeklindeki taksimattır, bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yâr*, c. 1, s. 389-391; a.mlf., *Minhâcu'l-vusûl*, s. 836; Behrân, *Metnu'l-kâfil*, s. 35. İbnü'l-Murtazâ, mantûk'u nas, iktizâ, imâ ve işaret olarak dört kısma ayırmasına rağmen, nassın çeşitlerini sarîh ve ğayrî sarîh kısmına ayırmış ve iktizâ, imâ ve işareti de ğayrî sarîh lafzın içerisinde incelemiştir, bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 835, 836. Zeydî eserlerde yer verildiğine göre manası “sarîh” olmayan lafız “iktizâ”, “imâ” ve “işaret” olmak üzere üç kısımda değerlendirilmiştir, bkz. Behrân, *Metnu'l-kâfil*, s. 35; Taberî, *Şifâ*, c. 2, s. 157.

85 Zeydî usulcülere göre “mefhûm”, metinde zikri geçmeyen bir hüküm olması dolayısı ile konuşma mahallinde yer almayan ama lafzın delâlet ettiği şeydir, bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 839; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 64.

86 Taberî, *Şifâ*, c. 2, s. 161, 162; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 64, 65.

87 İbnü'l-Murtazâ bu konuyu, “delîlü'l-hitâb” içerisinde ele almış ve “delîlü'l-hitâb”ı da mefhûmü'l-lakab, mefhûmu's-sıfatî'l-mutlaka, mefhûmu's-sıfatî'l-vâride fi beyâni'l-mücmel, mefhûmu's-şart, ğâyê, adet, innemâ, hasr ve istisnâ olarak sekiz bölüme ayırmıştır. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 410.

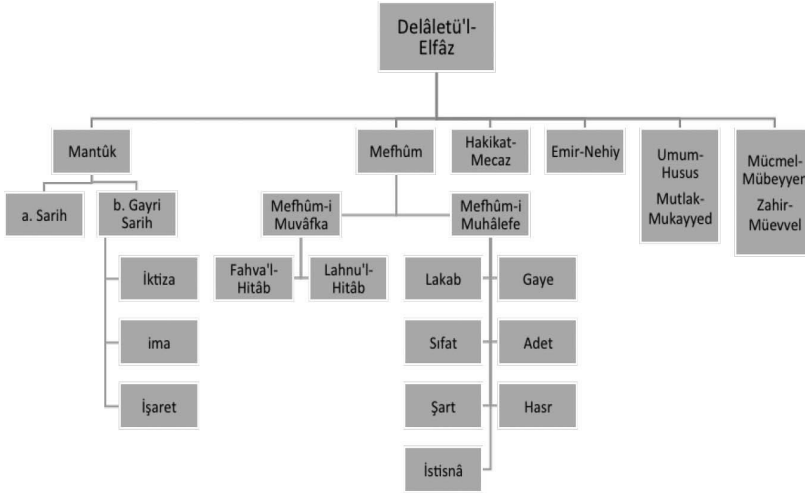
88 Daha önce de ifade edildiği gibi Hanefîler genel olarak lafzı, manaya delâleti açısından, ibâre, işâret, delâle ve iktizâ delâleti olmak üzere dört grupta incelemiştir. Bkz. Abdulazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, c. 1, s. 46, 106-122.

89 Bu tasnifin İbnü'l-Hâcib'in tasnifinin tesirlerini hissettirdiği söylenebilir. Karşılaştırma için bkz. İbnü'l-Hâcib, *Muntehâ*, s. 65 vd.; Isbahânî, *Beyânu'l-muhtasar*, c. 2, s. 483 vd.

90 Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, c. 1, s. 407 vd.; İbn Kutluboğa, *Hulâsatü'l-efkâr*, s. 115 vd.; Alâuddîn Haskefî, *İfâzatü'l-envâr*, s. 168 vd. Ayrıca bkz. Ali Bardakoğlu, “Hanefî Mezhebi”, *DA*, c. 26, s. 15. Kelâmcı (mütekellimîn) usulcülerin de sıfat mefhumu noktasında tam bir ittifakının olmadığını, Mu'tezile'nin bu türü reddettiğini, buna mukabil Şafîi fukahasının İmam Şafî'ye uyarak bunu kabul ettiğini ileri süren araştırmacılar da vardır. Değerlendirmeler için bkz. İltaş, “Fıkıh Usulü Yazımında “Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi” Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine”, s. 81.

Hanefîlerin tersine imamlarının ve cumhurun mantûk-mefhûm şeklindeki ayrımlarının sonucu olarak kendilerinin kabul ettiği mefhûm türlerini sayar.⁹¹

Zeydî usûlcülerin kullandığı bu sistematığın Hanefî usûlcülerden oldukça farklı olduğu açıktır. Buna mukabil Zeydîlerin özellikle elfaz bahislerinde mütekellimîn usûlcülerle benzeşmesi de gözlerden kaçmaz.⁹² Hanefîler dışındaki usûlcülerde iki ana tasnif söz konusu olmuştur. Biri asıl-ma'kûl-i asıl, diğeri ise mantûk-mefhûm şeklindeki sınıflamadır. İkincisi daha çok yaygın olup, Gazâlî'den sonra, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî usûlcülerin genelinin esas aldığı bir sınıflamadır.⁹³ Lafızların delâletlerine ilişkin bir sonraki sınıflama İbnu'l-Hâcib'in sınıflamasıdır.⁹⁴ Bu tasnif sonraki usûlcülerce de dikkate alınmıştır.⁹⁵ Behrân'ın ve diğer son dönem Zeydî usûlcülerin tasnifinin buna yakın olduğu müşahade edilir. Zeydî usûl eserlerinde konunun sunum sistematığı ile bu konularla ilgili geçen örneklerin çoğu, başta Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044) olmak üzere Âmidî (ö. 631/1234), İbnü'l-Hâcib ve mütekellimîn yöntemiyle kaleme alınan usûl eserleriyle benzerlikler gösterir.⁹⁶

Zeydî Usûlcülerde Çoğunluğun Tercih Ettiği Delâletü'l-Elfâz Şeması

91 Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-lu'lu'iyye*, s. 217 vd.

92 Fukaha-mütekellimîn metoduna göre detaylı delâlet karşılaştırması için bkz. Fethi Düreynî, *el-Menâhicü'l-usûliyye*, s. 62 vd.; Ebu Süleyman, *el-Fikru'l-usûlî*, s. 459; Ali Bardakoğlu, "Delâlet", *DİA*, c. 40, s. 121-122.

93 İltaş, a.g.t., s. 3.

94 İbnu'l-Hâcib, lafızları, emir-nehîy, âmm-hâs, mutlak-mukayyed, mücmel-mübeyyen, zâhir-müevvel, mantûk-mefhûm sistematığında ele almıştır. Bkz. İbnu'l-Hâcib, *Muntehâ*, s. 65 vd.

95 İltaş, a.g.t., s. 3.

96 Basrî, *Mu'temed*, c. 1, s. 193, 194; Âmidî, *el-İhkâm*, c. 3, s. 61, 62; İbnu'l-Hâcib, *Muntehâ*, s. 108.

B. Usul Muhtevasına Dâhil Edilen ve Edilmeyen Konular

1. Ehliyet arızaları

Hanefî usûlüne dair kaleme alınan eserlerin şüphesiz en dikkat çekici yönlerinden biri “ehliyet arızaları” konusuna değinmiş olmalarıdır. Bu noktada başta çalışmamıza konu edindiğimiz metinler olmak üzere diğer⁹⁷ temel Hanefî usûl eserlerinde konu ele alınmıştır.

Zeydî usûl eserlerinde ise ehliyet arızaları ile ilgili müstakil bir bölüm söz konusu değildir. Ayrıca bu konuya temas eden herhangi bir ifadeye de yaptığımız taramalarda ulaşamadık. Ali el-Vezir’in karşılaştırmalı bir usûl eseri niteliğindeki *el-Musaffâ*’sında da bu konuların ele alınmaması manidardır.⁹⁸ Çağdaş Zeydî usûlcülerden İsmail el-Vezir’in konuyla ilgili çalışması da bu noktadaki tespitimizi destekler niteliktedir: Vezir eserinin diğer bölümlerinin aksine ehliyet arızaları bölümünde hiçbir Zeydî kaynak vermemiş, konuyu sadece Hanefî usûl ve fûrû eserleri çerçevesinde ele almak durumunda kalmıştır.⁹⁹

2. Sıfatü'l-Müftî ve'l-Müsteftî

Zeydî usûl eserlerinde genel olarak ictihad bahisleri ile birlikte “sıfatü'l-müftî ve'l-müsteftî” konularına değinilmiştir.¹⁰⁰ Çalışmamızda esas kabul ettiğimiz İbnü'l-Murtazâ ictihad, sıfatü'l-müftî ve'l-müsteftî’ye bir bab olarak yer verirken; Behrân ictihada müstakil bir başlık açmış, sıfatü'l-müftî ve'l-müsteftî konusuna sadece birkaç cümle ile temas etmiştir.¹⁰¹ Abdullah b. Hamza da, ictihad ile ilgili bir fasıl açmış birkaç sayfa sonra da detaylı sayılabilecek bir hacimle “sıfatü'l-müftî ve'l-müsteftî” konusunu ele almıştır.¹⁰² Son döneme ait önemli Zeydî usûl eserlerinden *Hidâyetü'l-'ukûl*’de ise “İctihad ve İstiftâ” başlığı altında konu ele alınmıştır.¹⁰³ Hanefî usûl eserlerinde ise bu tür bir başlık yer almaz.

C. Kullanılan Kavramlar

Zeydî usûl eserlerinde kullanılan kavramların Hanefî usûl eserlerinden ziyade mütekellimîn usûlcüleriyle benzerlik arz ettiği görülür. Hanefî-Zeydî usûl eserleri arasındaki farkı göstermesi bakımından bu bölümde temel bazı kavramlara yer vereceğiz.

97 Serahsî, *Usûl*, c. 2, s. 305 vd.; Abdulazîz Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, c. 4, s. 335 vd.; İbn Kutluboğa, *Hulâsati'l-efkâr*, s. 179 vd.; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 326 vd.

98 Ali el-Vezir, *el-Musaffâ fî usûli'l-fikh*, Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 2002.

99 İsmail b. İbrahim el-Vezir, *Mebâhis fî usûli'l-fikh-el-hukmu's-şer'î ve müteallikâtuhû dirase usuliyye mukarane*, s. 166 vd.

100 İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 761 vd.; Sârimuddîn İbrahim el-Vezir, *el-Fusûlu'l-lu'luhiyye*, s. 371 vd.

101 İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 492; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 126 vd.

102 Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihdiyâr*, s. 373-390.

103 Kâsım b. Muhammed, *Hidâyetu'l-'ukûl*, c. 2, s. 639 vd.

1. Delâlet ve Emâre

Zeydî usûl sistematüğinde kat'î ve zannî delili ifade için kullanılan “delâlet (delil)¹⁰⁴ ve emare¹⁰⁵ kavramının mütekellimîn usûl eserleriyle benzeşmesi dikkatlerden kaçmaz.¹⁰⁶ Mütekellimîn usûlcülerde görülen bu kavramlara Hanefî usûl eserlerinde rastlanmaz.¹⁰⁷

2. Lafızların Delâletine İlişkin Kavramlar

Önceki bölümlerde yer verdiğimiz lafızlar ve delâletleri ile ilgili taksimatta bu fark kendini açıkça gösterir. Zeydîler bu çerçevede özellikle mantûk¹⁰⁸-mefhûm, mefhûm-i muvâfakat,¹⁰⁹ mefhûm-i muhâlefet,¹¹⁰ fahva'l-hitâb, lahnu'l-hitâb kavramlarını kullanırlar. Zeydî usûlcüler, mütekellimîn usûlcülerde olduğu gibi mefhum-i muvâfakayı “fahve'l-hitâb” ve “lahnu'l-hitâb” diye iki bölümde ince-lerler.¹¹¹ Hanefîler ise bu kavramları daha önceki bölümde de yer verdiğimiz gibi tercih etmemişlerdir.

104 “Delâlet”, kesin bilgiye (ilme) ulaştırın yolu ifade eder. Zeydî usûlcülerin kabulüne göre bu kavram, “ma'lum (mütevâtir) kitap”, “ma'lum sünnet”, “ma'lum icmâ” ve “ma'lum fiilleri” içine alır. Bu bütünün altına da Allah'ın kitabı ve Rasûl'ünün sözlerinden “emir”, “nehiy”, “has”, “âmm”, “mücmel”, “mübeyyen”, “nâsîh” ve “mensûh”lar girer. Bu grubun içine Rasûlullahın filleri, Ehl-i beyt'in ve ümmetin icmâ'ı da dâhil edilmiştir. Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihiyâr*, s. 35.

İbnü'l-Murtazâ, “Delâlet-i kâta”yı “mütevâtir nass” veya zarûrî-kesin bir delille, illeti, aslı, fer'i bilinen “kesin kıyas” olarak tarif etmiş ve aşağıda zannî bir delil olarak isimlendirdiği kıyası da, bazı karinelere dolay kat'î deliller içerisine katmıştır. İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 636.

105 Zeydî usûlcüleri göre “emâre”, zannî galibe ulaştırın yolu ifade eder. Kısaca “emâre”, “haber-i vâhid”, “kıyas” ve “ictihad”ı kapsar. Çünkü bu konuda sahih yolla yapılan araştırma, zannî galibi gerektirir. Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihiyâr*, s. 35.

İbn Murtazâ, “Emâre-i zanniyye”yi, âyetin zâhiri (yoruma açık ifadesi), “âhâd nass”, “âhâd icmâ”, “kıyas” veya “ictihad”ı içine alan bir kavram olarak tanımlar. İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 636. Ayrıca bkz. İbn Lokmân, *Kâşif*, s. 39-41.

106 Zeydî usûlcülerin kaynakların gücü açısından dikkate aldıkları bu tasnifler ve kullandıkları kavramlar genelde mütekellimîn usûlcülerin kullandıklarıyla aynıdır. Basrî, *el-Mu'temed*, c. 1, s. 5; c. 2, s. 189, 190; Râzî, *el-Mahsûl*, c. 1, s. 87, 88; Âmidî, *el-İhkâm*, c. 1, s. 10.

107 Delâlet ve emâre ayrımının çoğu mütekellimîn usul bilginlerine ait olduğu unutulmamalıdır. Hanefî usul eserleri bu tür bir ayrım yapmaksızın her iki kavram için delil kelimesini kullanır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, “Delil”, *DİA*, c. 9, s. 139; Davut İltaş, “Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı”, s. 18, 33, 34; Adem Yığın, “Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı”, s. 142.

108 Hanefîler dâl bi'l-'ibâre ifadesini kullanır. Bardakoğlu, “Delâlet”, c. 40, s. 121.

109 Hanefîler bunun yerine nassın delâleti kavramını kullanırlar.

110 Hanefî usûlcüler mefhum-i muhâlefeti fasit istidlâllerden sayarlar. Alâuddîn Haskefî, *İfâzâtü'l-envâr*, s. 168 vd.; İbn Kutluboga, *Hulâsati'l-efkâr*, s. 115 vd. Ayrıca bkz. Bardakoğlu, “Delâlet”, c. 40, s. 122. Hanefîler bu kavramın karşılığında “el-mahsûs bi'z-zikr” ifadesini kullanmışlardır.

111 Taberî, *Şifâ*, c. 2, s. 161, 162; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 64, 65.

3. Diğer Kavramlar

Zeydî usûl eserlerinde kullanılan kavramlardan birçoğunun mütekellimîn usûlcülerle benzeştiğini söyleyebiliriz. Mesela Zeydî usûlcüler, illeti tespit yöntemlerinin dördüncüsünün “münâsebe” olduğunu belirttikten sonra bu konuda, mütekellimîn usûlcülerin kullandığı kavramları aynen kullanmışlar ve genelde onların eserlerinde kullandığı örnekleri eserlerine almışlardır. Mütekellimîn usûlcülerde olduğu gibi, Zeydîler bu yöneme “*ihâle* (إحالة)”¹¹² ve “*tahrîcu'l-menât*” dendiğini de ifade etmişlerdir.¹¹³ Tahrîcu'l-menât, tenkîhu'l-menât ve tahkîku'l-menât kavramları mütekellimîn usul eserlerinde yer alan kavramlardır. Bunlar genellikle Hanefî usul eserlerinde yer almazlar.¹¹⁴

Zeydî usûl eserlerinde ele alındığı şekliyle istidlâl kavramı¹¹⁵ ve bu kavramla ilgili kullandığı sınıflandırma¹¹⁶ genelde mütekellimîn usûlcülerin eserleriyle benzeşir.¹¹⁷

D. FÜRÛ-İ FİKHUN ESAS ALINP ALINMAMASI

Zeydî usûl eserleri ile Hanefî usûl eserleri arasındaki en temel farklardan birinin usûl konularının fûrûdan bağımsız ele alınması olduğu söylenebilir. Usul yazımında fukahâ yöntemini esas alan Hanefîlerde fûrûun esas olduğu birçok çalışmada vurgulanmıştır.¹¹⁸ Bu müsellem bilgiyi esas alarak burada konuyu sadece Zeydî eserler çerçevesinde değerlendireceğiz. Seçilen muhtasarlarda

112 Yani, “zann” da denir. Çünkü bu vasfın inceleme yoluyla illet olduğu düşünülür. Bkz. Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 45.

113 Behrân, *Metnu'l-kâfil*, s. 18; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 217; Taberî, *Şifâ*, c. 1, s. 115; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 45.

114 Ferhat Koca, “Menât”, *DİA*, c. 29, s. 21; Yığın, a.g.m., s. 75.

115 Behrân, *Metnu'l-kâfil*, s. 33.

116 Zeydî usûl eserlerinde ele alındığı şekliyle ve tercih edilen görüşe göre, istidlâl üç kısımdır: 1. İlet belirtmeksizin iki hüküm arasında telâzum/ayrılmazlık, birbirine bağlanma. Eğer bu ayrılmazlık illet tayini ile olursa, buna kıyas denileceği ifade edilmiştir. 2. İstidlâl çeşitlerinden ikincisi “*istishâb*”tır. 3. İstidlâl çeşitlerinden üçüncüsü “*şer'u men kablenâ*”dır. İstidlâl çeşitlerinden kabul edilen dördüncü bir delil daha vardır ki, o da “*istihsan*”dır. Bkz. Behrân, *Metnu'l-kâfil*, s. 33, 34; İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 280-286; Taberî, *Şifâ*, c. 1, s. 145-148; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 55-57.

117 Mütekellimîn usulcülerin çoğu Kitab, sünnet, icmâ ve kıyastan sonra beşinci delil olarak istidlâlî zikrederler, bkz. Ferhat Koca, “İstidlâl”, *DİA*, c. 23, s. 324. İlk mütekellimîn usûl eseri örneklerinden olan Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'inde, el-Cüveynî'nin *el-Burhân*'ında ve el-Gazâlî'nin *el-Mustasfâ*'sında istidlâl kavramı ve kavramla ilgili geniş açıklamalar vardır, bkz. Basrî, *Mu'temed*, c. 2, s. 342 vd.; Cüveynî, *el-Burhân*, c. 2, s. 161 vd.; Gazâlî, *Mustasfâ*, s. 170. Ancak Zeydîler'in esas aldığı taksimatın olgunlaşmış biçimini, bu eserlerden istifade ile hazırlanan el-Âmidî'nin *el-İhkâm*'ında bulmak mümkündür, bkz. *İhkâm*, c. 4, s. 361 vd. Zeydîler'in önemli gördüğü ve sürekli eserlerinden istifade ettiği İbnu'l-Hâcib'in ana kaynaklarından biri de *İhkâm*'dır, bkz. Sâlim Ögüt, “el-İhkâm”, *DİA*, c. 21, s. 535.

118 Bkz. Ebu Süleyman, *el-Fikru'l usûli*, s. 457 vd.; Köksal ve Dönmez, a.g.m., c. 42, s. 203; Yığın, “Fukahâ Metodunun Genel Yapısı Üzerine”, s. 71 vd.; Tuncay Başoğlu, “Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları”, s. 10 vd.

metinlerin doğası gereği bu konunun test edilmesi imkân dâhilinde olmasa da şerhleri ve yaklaşık olarak aynı döneme ait eserler bize bu noktada fikir vermektedir. Genel olarak Zeydî usul kitaplarında belli bir fikhî mezhebin fûrû hükümlerini temellendirme gayretine ve bunların ilgili delillerden elde edilmiş biçimini açıklamaya yönelik bir çabaya rastlanmaz.¹¹⁹ Bu çerçevede onların eserleri mütekellimîn usûlcülere benzer şekilde fûrûdan soyutlanmıştır. Hanefî usûl eserlerinde ise imamlardan gelen rivayetler ve fer'î meselelerdeki görüşler esas kabul edildiği için onların usûlünün fûrû-i fikhın yönlendirmesi ile ortaya çıktığı ileri sürülmüştür.¹²⁰ İbn-i Haldûn'un bu eserlerin özelliklerini anlatırken onların fûrû-i fikhâ daha çok değindiğini, içindeki örneklerin çokluğu nedeniyle fûrûa daha münasip olduklarını ifade etmesi ve bu eserlerde meselelerin fikhî nükteler üzerine bina edildiğini söylemesi de bunu destekler niteliktedir.¹²¹ Seyyid Bey'in ifadesi ile "meslek-i fukahâ fikhâ emess ve evfaktir; çünkü fukahâ kavaid-i usûliyyeyi nuket-i fikhiye üzerine bina etmiştir."¹²² Fukahâ yönteminin, özelde de Hanefî usûl kitaplarının temel özelliklerinin ele alındığı çalışmalarda bu tesbitin yerinde olduğu ifade edilmiş ve doğruluğuna dair örnekler de yer verilmiştir.¹²³ Hanefîlerin özellikle ehliyet arızaları konusunda meseleleri fûrû-i fikh ile ilişkilendirmeleri, konuyu daha da detaylandırmaları dikkatlerden kaçmaz.¹²⁴ Gazâlî'nin Hanefîleri eleştirmesinin nedenlerinden biri de Debûsî ve takipçilerinin, fikhın fûrûuna ait birçok meseleyi usûle katmış olmaları ve bu noktada ölçüyü kaçırmalarıdır.¹²⁵ Aslında onların usûllerini tespitte yaptığı, Apaydın'ın dediği gibi geçmişe yönelik bir inşâ girişimidir.¹²⁶

İbn Haldûn, mütekellimlerin bu tür fikhî meselelerden eserlerini soyutlayıp imkân buldukça akli istidlâllere başvurduklarını ifade eder.¹²⁷ Bu nokta Zeydî usûl eserlerinin temel özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkar. Zeydî usûl eserlerinde hem fûrûa dayalı bir usûl inşâsı çabası görülmez hem de akli istidlâllere çokça başvururur.¹²⁸ Onların fûrûdan soyutlanmış olarak konuları ele almaları

119 el-Müczi kısmen istisna edilecek olursa-ki onun bazı bölümlerinde fûrudan örneklere yer verilir- Zeydî usulcülere ait ulaşılabildiğimiz bütün usul kitaplarında aynı metodun benimsendiğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

120 Muhammed el-Hudârî, *Usulü'l-fikh*, s. 8.

121 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 508.

122 Seyyid Bey, *Usul-i fikh*, c. 1, s. 49.

123 Konu ile ilgili detay ve örnekler için bkz. Yığın, a.g.m., s. 71 vd.

124 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, s. 417 vd.; Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, c. 2, s. 305 vd.; Yığın, a.g.m., s. 86.

125 Gazâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, s. 9; İltaş, a.g.m., s. 74.

126 H. Yunus Apaydın, "Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi", s. 10.

127 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 508.

128 Zeydî usulünde, Mutezili hüsün-kubuh anlayışı benimsendiğinden, aklın yani hüsün ve kubuhun gereğince amel edilebileceği ileri sürülür ve aklın bizatihi kendisi sem'î delil bulunmadığında delil kabul edilir, bkz. Behrân, *Metnu'l-kâfil*, s. 34.

ve akli istidlâllere başvurmaları mütekellimlerle benzeşir. Bu da Zeydî âlimlerin, üstatları Mutezilî kelâm ve usûl bilginlerinin görüşlerinin etkisi altında olmaları ve ilk Zeydî usûl eserlerinin ortaya çıktığı dönemden itibaren daha çok onların usûl eserlerini örnek almalarıyla açıklanabilir.

Ebû Zehra da bu konuda aynı düşünür ve Zeydîlerin “mütekellimîn metoduna” göre eserlerini kaleme aldıklarını, eserlerinin fûrûdan soyutlandığını ve belli bir fûrûa hizmet etme gayesi içinde olmadığını ifade eder.¹²⁹ Ona göre bunun nedeni Zeydiyye içerisinde her müçtehede ictihad etmenin gerekli görülmesi, bunun neticesinde de fûrûdan usul oluşturmaya ihtiyaç duymamalarıdır. Zeydîlerin, ictihad kapısını hiç kapatmadıklarını ileri sürmeleri¹³⁰ ve her müçtehede ictihad yapma zorunluluğu getirmek suretiyle bunu başardıklarını iddia etmeleri¹³¹ Ebû Zehra’yı teyid eder. Dolayısıyla Zeydî usûl anlayışında tahric yoluyla usûlün konulmasına gerek duyulmadığı söylenebilir. Zeydî usûlcülerin, eserlerini mütekellimîn yöntemine göre kaleme aldığını söyleyen farklı araştırmacılar da vardır.¹³²

Fukaha-mütekellimîn ayrımının değerlendirildiği eserlerde genellikle mütekellimîn usulcülerin kelamcı yönleri; Hanefî usulcülerin ise fıkahçı kimlikleri ön plana çıkarılmıştır. Fukâha, mütekellimînin aksine fıkıhla çokça meşgul olmuşlar, fıkıhın inceliklerine dalmışlar ve fûrû meselelere önem vermişlerdir.¹³³ Zeydî usulcüler de kelamcı kimlikleri ile ön plana çıkmışlardır. Zeydî usulcüler içinde Abdullah b. Hamza, Yahyâ b. Hamza, İbnü'l-Murtazâ ve diğerleri kelam alanında önemli eserler vermişlerdir.

E. Mantık ve Kelâm Verilerinin Kullanılıp Kullanılmaması

Fukahâ-mütekellimîn ayrımını konu edinen eserlerde genellikle fukahâ metodu eserlerinde mantık ve kelam bahislerinin ele alınmadığı ve usûl konuları ile mantık ve kelam konuları arasında irtibat kurmaktan kaçınıldığı ileri sürülür.¹³⁴ Fukahâ yöntemini esas alan Hanefî usul eserlerinde mantık konularına değinilmeyen, mütekellimîn usûl eserlerinde genellikle mantık konularına yer verilmiştir.¹³⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk dönem Zeydî usûl eserlerinde mantık konularına yer verilmemiştir. Ebû Tâlib'in *el-Muczî*'si buna örnek olarak verilebilir. Bunda o dönem Zeydîlerin hoca-talebe ilişkisi içinde oldukları Mu'tezilî geleneğin ve Basrî'nin *Mu'temedî*'inin mantık ilmine mesafeli duruşunun etkisini olduğu da söylenebilir.

129 Ebû Zehra, *İmâm Zeyd*, s. 333.

130 İsmail Hamîduddîn, *ez-Zeydiyye kırâe fi'l-meşrû' ve bahs fi'l-mükevvenât*, s. 83, 93.

131 Zeydîlerin bu iddialarına Zeydiyye'ye yönelik eleştirileri ile öne çıkan el-Ekvâ' da katılmaktadır. Kâdî İsmail b. Ali el-Ekvâ', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekidâtühâ*, s. 40.

132 Ebu Süleyman, *el-Fikru'l-usûlî*, s. 446; Yığın, a.g.m., s. 67.

133 Yığın, a.g.m., s. 68.

134 Ebu Süleyman, *el-Fikru'l-usûlî*, s. 455-457; Bedir, “Is there a Hanafî Usul al-Fiqh”, s. 170, 171; Yığın, a.g.m., s. 73.

135 Detaylı analiz için bkz. Yığın, a.g.m., s. 73 vd.

Çalışmamızda esas aldığımız Zeydî muhtasar metinler ve şerhlerinde de mantık konularına temas edilmemiştir. İbnü'l-Murtazâ *Mi'yar* ve şerhi *Minhâc*'da usul konularına giriş niteliğinde ya da diğer bölümlerde doğrudan mantık konularına yer vermemiştir. Behrân ve şerhleri için de aynı durum söz konusudur.

Behrân sonrası dönemde Hüseyin b. Emir Kâsım b. Muhammed (ö. 1050/1640) ise mantık ilmine dair bahislere eserinde özel bir bölüm ayırır. O eserin girişinde bir mantık kitabı gibi mantık konularını son derece geniş bir şekilde ele almıştır. Yine o, dilsel (lügavî) konulara değinmeyi de ihmal etmemiştir.¹³⁶

Mütekellimîn-fukaha ayırımının temel konularından biri de kelâm ilmi ile ilgilidir.¹³⁷ Pek çok çalışmada bu hususa vurgu yapılmıştır.¹³⁸ Gazâlî de mütekellimîn usûlcülerin kelâm konularını fıkâh usûlü içinde çokça işlediklerine vurgu yapar ve kendisi bu noktada aşırılıktan uzak duracağını ifade eder.¹³⁹ Elbetteki burada kastedilen her iki yöntemi esas alan müelliflerin kelâm ilmi ile işigalleri meselesi değildir. Zira her bir müellifin kelâm ilmi ile ilgilenmesi tabiidir. Burada söz konusu edilen telif ettikleri eserlerde kelâm ilmini temel alıp almamaları ya da fıkâhla kelâmı meczedip etmemeleridir. Fukaha yönteminde bu tür bir iççelik görülmezken, mütekellimîn usûl eserlerinde buna rastlanır. Bedir'e göre bu sadece kelâm konularının usûl ile iç içe işlenmesi şeklinde kalmamış, mütekellimîn mesleğinde fıkâh usûlü kelâmın bir alt dalı olarak görülmüştür.¹⁴⁰

Yığın, çalışmasında bir liste vererek irdelediği kelamla bağlantılı meselelerin mütekellimîn metoduna göre yazılan eserlerde daha yoğunlukta ve çoğu başlıklar halinde ele alındığını belirtirken, fukahâ yöntemini esas alan eserlerde bu yoğunluğun düştüğü, başlık yerine satır aralarında bu konulara temas edildiğini zikreder. Kelâmî konuların Hanefî eserlerde hiç yer almadığı şeklindeki iddiaları da reddeder. Kelâmî meselelerle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı konulara da birçok konu yanında hüsün ve kubhun aklılığı ya da şer'îliği, teklifü'l-ma'dum, teklif-i ma lâ yutak gibi konuları örnek verir.¹⁴¹

136 Kâsım b. Muhammed, *Hidâyetü'l-'ukûl*, c. 1, s. s. 51-153; dilsel konular 153 vd.

137 Yığın, bu ayırımın Hanefîlerin kelâm ilmi ile ilgilenmedikleri şeklinde bir anlayışa yol açmaması gerektiğini vurgular ve bu konunun onların usullerinde daha çok fakihliklerini öne çıkardıkları şeklinde algılanmasının doğru olacağına vurgu yapar, bkz. Yığın, a.g.m., s. 71. Başoğlu ise kelâm ilmi ile ilgili konulara Hanefî usul eserlerinde de yer verilmesinin bir sonucu olarak fukaha-mütekellimîn ayırımında bu konunun temel olmasını reddeder, bkz. Başoğlu, a.g.t., s. 9.

138 Ebu Süleyman, *el-Fikru'l-usûlî*, s. 455-457; Bedir, "Is there a Hanafi Usul al-Fiqh", s. 170, 171; Yığın, a.g.m., s. 73.

139 Gazâlî, *Mustasfâ*, s. 9; Murteza Bedir, "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", s. 77.

140 Bedir, "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", s. 77.

141 Hanefî usul eserlerinde kelâm ilminin yer alıp alması ile ilgili tartışmalar için bkz. Yığın, a.g.m., s. 75, 76.

Zeydî usûlcüler ise usûl eserlerini kaleme alırken kelâm ilminden istifade etmişlerdir.¹⁴² Özellikle müteahhirîn dönemi usûl eserlerinde kelâmî konulara ve bu noktadaki tartışmalara geniş bir biçimde yer verilmiştir.¹⁴³ Abdullah b. Hamza, ilimlerin merkezine kelâmı koyar ve usûl-i fikhî ondan sonraki sıraya yerleştirir.¹⁴⁴ Onun bu yaklaşımının Gazâlî'yi andırdığı söylenebilir. Zira Bedir'e göre Gazâlî'de kelâm, felsefî ilimler hiyerarşisindeki felsefe-i ûlâyâ tekabül eder ve şer'î ilimler temel ilkelerini kelâmın ortaya koyduğu metafizik kabullerden almışlardır.¹⁴⁵ Benzer bir yaklaşımı çalışmamızda esas aldığımız İbnü'l-Murtazâ sergiler. Ona göre fikhî usulü üç disiplinden faydalanır ve bunların ilki kelim ilmidir.¹⁴⁶

Zeydî usulcülerin tamamına yakınının aynı zamanda birer kelim âlimi oluşu ve bu konuda önemli eserler kaleme almaları, kelâm ilmine dair birçok meselenin Zeydî usul eserlerinde de yer bulmasına neden olmuştur. Bu çerçevede birçok konu sayılabilir. Mesela, Zeydî usul eserlerinde hitap ve teklif konularına kapsamlı bir şekilde değinilir. Abdullah b. Hamza eserinde hitâbla ilgili tafsilatlı bilgi verdikten sonra "Emirler ve Nehiyler" kısmında "Kâfirler şeriatla muhatab mıdır?" başlığında konuyu detaylı biçimde ele almıştır. Hüsün ve kubuh meselesinin Zeydî usulünde tafsilatlı bir şekilde ele alınması kelâm ilmiyle meselelerin içiçe işlenmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.¹⁴⁷ Zeydî usulünün ortaya çıkış evrelerinden biri de kelâm tesirindeki dönemdir. Bu dönemde aklın şer'î hükmün kaynakları sıralamasında ilk sıraya konulması ve aklın kesinleşmiş önermelerinin de icihad ilminde ilk temel ilke¹⁴⁸ sayılmasının başka bir izahı yok gibidir.¹⁴⁹

Bütün bu veriler dikkate alındığında Zeydî usul eserlerinin bazı istisnalar dışında Hanefiler gibi mantık ilmine mesafeli durduğu pekâlâ söylenebilir. Zeydî usulcülerin genellikle kelimci olması ve usulün içinde kelamla ilgili birçok konuya detaylı biçimde değinmeleri, Hanefilerden kısmen farklı bir görünüm arzeder. Buna mukabil Hanefî usul eserlerinde bu konulara satır aralarında da olsa değinilmesi nedeniyle aralarında uçurumlar olduğu da söylenemez. Dolayısıyla bu başlık altında verilen bilgiler ışığında her iki mezhebin bir birlerinden tamamen farklı olduğunu söylemek güçtür.

142 Zeydî usul eserlerinde kelâm ilmini ilgilendiren birçok konu yer alır. Bu çerçevede bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yâr*, c. 1, s. 195; Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-lu'lu'iyye*, s. 120.

143 Müeyyed Billâh Yahya b. Hamza, *el-Hâvî*, c. 1, vr. 13 vd.; Kâsım b. Muhammed, *Hidâyetu'l-ukûl*, c. 1, s. 401-432.

144 Abdullah b. Hamza, *Safvetu'l-ihitiyâr*, s. 32, 33.

145 Bedir, "Kelâmci ve Fikhçi Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", s. 77.

146 İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 213.

147 İbn Lokmân, *el-Kâşif*, s. 290, 292; Taberî, *Şifâ*, c. 1, s. 151; Mahatvarî, *Şerhu muhtasar*, s. 59.

148 Sârimuddîn el-Vezîr, *el-Fusûlu'l-lu'lu'iyye*, s. 373, 401. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Yücel, a.g.t., s. 47, 199 vd.; a.mlf., "Zeydiyye", c. 44, s. 333, 336.

149 Ebû Zehra da Zeydîlerin mütekellimîn usulcülerin yazım yöntemini benimsemesi ile ilgili yaklaşık olarak aynı gerekçeleri ileri sürmektedir, bkz. Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, s. 331 vd.

Zeydî usûlcülerin, usûl yazımında başta üstatları olan Mutezili kelamcılar olmak üzere mütekkellimîn usûlcülerden daha fazla etkilenmeleri, kendilerine özgü itikâdî prensiplerini ve kelâmî yaklaşımlarını usûllerine yansıtmadıkları manasına gelmez. Yine Zeydî usûlcülerin, Ca'ferî usûl anlayışında masumiyet telakkisine bağlı olarak şekillenen sünnet algısı gibi konularda onlara tamamen zıt, ama sünnî usûlcülere paralel düşündükleri doğrudur. Buna mukabil bu noktada da kendi kanaatlerini usûllerine yansıtmışlar, hatta bunda da başarılı olmuşlardır. Özellikle imamet nazariyesinin yansıması olarak Zeydî usulünde ele alınan konular bunun en güzel örneklerini teşkil eder.¹⁵⁰

Sonuç Yerine

Hicrî II. asırda Zeyd b. Ali ile Ebû Hanîfe arasında var olan yakınlaşma, sonraki dönemde Zeydî eserlerde başta Ebû Hanîfe olmak üzere, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer'e atıflar şeklinde kendini göstermiştir. Hicrî IV. asrın sonları ile V. asrın başlarına gelindiğinde ilk Zeydî usul eserlerinde İsâ b. Ebân, Kerhî ve Ebû Abdullah el-Basrî'den çokça nakiller yapıldığı müşahade edilir. Ayrıca bu usulcülerle etkileşimin bir sonucu olarak istihsan yönteminin Zeydî usulünde kabul görmesi, Zeydî usûl eserleri üzerinde Hanefîlerin tesirini sorgulamayı gerekli kılmıştır. Çalışmamızda, konuya giriş sadedinde bir başlangıç noktası olması düşüncesiyle her iki mezhebe ait eserlerin usûl yazım yöntemi açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Her iki mezhebe ait hicri VIII.-X. asra ait usûl eserleri, tertip ve düzen, içerdiği-dışta bıraktığı konular, usûl yazımında tercih ettiği kavramlar ve fûrû-i fikhî esas kabul etmede birbirlerinden oldukça farklı bir görünüm arz etmişlerdir. Hanefî usul eserlerinde satır aralarında yer verilen kelâmî konulara, Zeydî eserlerde nisbeten daha fazla ağırlık verilmiş; her iki mezhebe ait usûl eserlerinde birkaç istisna dışında genellikle mantık konularına yer verilmemiştir. Çalışmamıza esas olan bütün kıstaslar birlikte değerlendirildiğinde ilk dönemde ve sonraki dönemlerde Zeydîlerle Hanefî âlimler arasında var olan güçlü ilişkinin usûl yazımına tesir eden yönünün bulunmadığı söylenebilir. Zeydîler, usul yazımında üstatları olan mütekkellimîn usûlcülerin yöntemini takip etmişler ve daha çok onların tesirinde kalmışlardır. İçerik ve usulün temel konularıyla alakalı bir mukayese ise başka bir çalışma ile ortaya konulabilir.

Bibliyografya

'Alevî, Hafız Ebû Abdullah (ö. 445/1053), *el-Câmi'u'l-kâfi fi fikhî'z-Zeydiyye (html)*, Ammân: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Ayrıca bkz. Mektebetü'z-Zeydiyye eş-Şamile nüshası.

'Azzân, Yahya Sâlim, Sârimuddîn el-Vezîr'in *el-Fusûlu'l-Lu'luiyye*'sine Yazdığı Mukaddime, Beyrût: Merkezu't-Türâs ve'l-Buhûsu'l-Yemenî ve Dâru'l-Menâhil, 2001.

150 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Fatih Yücel, "Zeydiyye-Caferiyye Arasında Kırılma Noktası -İmamların Masumiyeti Meselesi ve Masumiyet İnancının Zeydî Usûlüne Tesiri-", s. 27-48.

Ahmed b. İsa (ö. 242/856), *Emâli (er-Ra'bu's-sad')*, Beyrût, 1410/1990.

Âmidî, Seyfu'ddin (ö. 631/1234), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Apaydın, H. Yunus, "Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, 2003, s. 10.

_____ "Kerhî", *DİA*, c. 25, s. 285-287.

Bardakoğlu, Ali, "Delâlet", *DİA*, c. 40, s. 119-122.

_____ "Delil", *DİA*, c. 9, s. 138-140.

_____ "Hanefî Mezhebi", *DİA*, c. 26, s. 1-21.

Basrî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali (ö. 436/1044), *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, I-II, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Başoğlu, Tuncay, "Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları", Doktora tezi, MÜSBE, İstanbul, 2001.

_____ "Hicri Beşinci Asırda Fıkıh: Genel Özellikler ve Mezheplerin Yeniden Şekillenmesi", *İlam Araştırma Dergisi*, c. 3, sy. 2, 1998, s. 113-140.

Bedir, Murteza, "Is there a Hanafi Usul al-Fiqh", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2001, s. 163-172.

_____ "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 29 (2013), s. 65-97.

_____ "Nesefî", *DİA*, c. 32, s. 567-568.

Behrân es-Sa'dî, Muhammed b. Yahya, (ö. 957/1550), *Metnu'l-Kâfil*, thk. Murtaza b. Zeyd el-Mahatvarî, San'â: Mektebetu Bedr, 2001.

Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, trc. Muhammed Fehmi Hicâzî, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Küttâb, 1995.

Buhârî, Abdülaziz, (ö. 730/1330), *Keşfu'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâmî'l-Pezdevî*, haşiyeye: Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, 1. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Büyükkörükçü, Muhammed Tahir, "Hâdevî Fıkının Doğuşu (el-Hâdî İlelhakk'ın el-Ahkâm'ı çerçevesinde)", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Cafer b. Ahmed (ö. 576/1180), *et-Takrîb fi usûli'l-fikh*, San'â Yazması: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye Arşivi.

Cassâs, Ahmet b. Ali er-Râzî (ö. 370/980), *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Acil Câsim Neşemî, İstanbul: Mektebetu'l-İrşâd, 1994.

Ceylan, Hadi Ensar, "Molla Hüsrev'in Delâlet Anlayışı ve Fürû'a Yansımaları", Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Cüveynî, İmamülhameyn Abdülmelik b. Abdullah (ö. 478/1085), *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

_____ *Metnü'l-Varakât*, Riyâd: Dâru's-Samî'î, 1996.

Debûsî, Ebû Zeyd (ö. 430/1039), *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Mîs, 1. baskı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Demirci, Kadir ve Mehmet Ümit, "Zeydî Kaynaklar ve Zeydiyye Üzerine Yapılmış Çalışmalar", *İslamî İlimler Dergisi (Zeydiyye Sayısı)*, 2011, c. 6, yıl 6, sy. 1, s. 347-367.

Demirci, Kadir, "Zeydiyye'nin Hadis Anlayışı", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Dilek, Uğur Bekir, "Fatih Yücel, "Zeydî Usûlcülerin Kaynak Anlayışı" İsimli Doktora Tezi Kitap Tanıtım Yazısı", *İslami İlimler Dergisi (Zeydiyye Sayısı)*, 2011, c. 6, yıl 6, sy. 1, s. 335-338.

Düreynî, Fethi, *el-Menâhicü'l-usûliyye*, 3. baskı, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

Ebu Süleyman, Abdulvehhab İbrahim, *el-Fikru'l-usûli*, Mekke: Darüşşuruk, 1983.

Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, trc. Osman Keskioglu, Ankara: DİB yayınları, 2002.

_____ *el-İmâm Zeyd hayâtuhû ve asruhû ve ârâuhû ve fikhuhû*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, yy., ts.

_____ *Târihu'l mezâhibi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.

Ekvâ', Kâdî İsmail b. Ali, *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekedâtühâ*, y.y., 2000.

Esen, Bilal, *Hanefî Usûlcülerinde İctihad Teorisi*, 1. baskı, Ankara: TDV yayınları, 2012.

Farfûr, Muhammed Şemsüddîn b. Veliyyüddîn, *Muhtasaru'l-efkâr 'alâ metni'l-Menâr*, 1. baskı. Dımaşk: Dâru'l-Farfûr, 2001.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, tab' ve tashîh: Muhammed Abdüsselâm Abduşşâfi, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

Gökalp, Yusuf, "Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı", Doktora tezi, AÜSBE, Ankara, 2006.

_____ "Zeydiyye", *DİA*, c. 44, s. 328-331.

Gündüz, Eren, "İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-fikhî Adlı Eseri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri", Doktora tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Habeşî, Abdullah Muhammed, *Masdaru'l-Fikri'l-İslâmî*, Beyrût, 1988.

el-Hâdî İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin (ö. 298/910), *Kitâbu'l-Muntehab ve kitâbu'l-funûn*, San'â: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemânî, 1993.

Hamîduddîn, Abdullah b. Muhammed b. İsmâil, *ez-Zeydiyye*, Ammân: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2000.

_____ *ez-Zeydiyye kırâe fi'l-meşrû' ve bahs fi'l-mükevenât*, Merkezu'r-Râid, San'â: 2004.

Haskefî, Alâuddîn, *İfâzâtü'l-envâr 'alâ usûli'l-Menâr*, 1. baskı, notlar: Muhammed Saîd el-Burhânî, y.y., 1992.

Hudârî, Muhammed, *Usulü'l-fikh*, 6. baskı, Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1969.

İsbahânî, Mahmûd b. Abdurrahman (ö. 749/1348), *Beyânu'l-Muhtasar*, thk. Ali Cum'a Muhammed, Kahire: Dâru's-Selâm, 2004.

İbn Fend, Muhammed b. Ali b. Yunus (ö. 916/1510), *Meâsiru'l-ibrâr fî tafsîli mücmelâti cevâhiri'l-ahbâr*, thk. Abdüsselam Abbas el-el-Vecîh, Halid Kâsım Muhammed, San'â: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2002.

İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime*, Matbaa-i Âmire, 1327.

İbn Kutluboğa, *Hulâsatü'l-efkâr şerhu Muhtasari'l-Menâr*, thk. Hâfız Senaullah ez-Zâhidî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.

İbn Lokmân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 1039/1630) *el-Kâşif li-zevi'l-'ukûl 'an vucûhi'l-Kâfil bi-neyli's-sûl*, thk. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî, San'â: Mektebetu Bedr, 2000.

İbnu'l-Hâcib, Cemâlüddîn Ebî Amr Osman b. Ömer b. Ebî Bekr (ö. 646/1248), *Kitâbu Muntehe'l-vusûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, Mısır: Matbatü's-Saâde, 1326.

İbnu'n-Nedîm (ö. 385/995) *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. Rızâ b. Alî b. Zeynülâbidîn, Beyrût: Dâru'l-Meysere, 1988.

İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Fellâh Abdilhay el-Hanbelî (ö. 1089/1678), *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1350.

İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahya (ö. 840/1436), *Kitabu Mi'yâri'l-'ukûl fî 'ilmi'l-usûl (el-Bahru'z-zehâr el-câmi'u li-mezâhibi 'ulemâi'l-emsâr içinde)*, I-VI, thk. Muhammed Muhammed Tâmir, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

_____ *Minhâcu'l-vusûl ilâ Mi'yâri'l-'ukûl fî 'ilmi'l-usûl*, thk. Ahmed Ali Mu-tahhar el-Mâ'hizî, San'â: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1992.

_____ *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*, thk. Susanna D. Wilzer, 3. baskı, Beyrût (Lübnân), 1987.

İltaş, Davut, “Fıkıh Usulünde Mütakellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı”, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2006 (*Fıkıh Usulünde Mütakellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*, İstanbul: İSAM, 2011).

_____”Fıkıh Usulü Yazımında “Kelâmcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi” Ayrımlaşmasının Mahiyeti Üzerine”, *Bilimnâme*, c. 7, sy. 17, 2009/2, s. 65-95.

Kadı Abdülcebbar, *Fadlî'l-i'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, thk. Fuâd Seyyid, Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1974.

Kâsım b. Muhammed, Huseyin b. Emir, *Hidâyetü'l-'ukûl ilâ gâyeti's-sûl*, 2. baskı, y.y., 1401.

Kavakçı, Yusuf Ziya, *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku (Macmu' al-Fıkıh Sistematiğile)*, Ankara: AÜİIFY, 1975.

Kavalcıoğlu, Abdullah “Zeydiyye Mezhebinin Usul-ü Fıkıh Kaynakları”, Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi SBE, 2009.

Koca, Ferhat, “İstidlâl”, *DİA*, c. 23, s. 323-325.

_____ “Menârü'l-Envâr”, *DİA*, c. 29, s. 118-119.

_____ “Menât”, *DİA*, c. 29, s. 119-121.

_____ “Mir'âtü'l-Usûl”, *DİA*, c. 30, s. 148.

_____ “Müevvel”, *DİA*, c. 31, s. 479

Köksal, A. Cüneyd ve İbrahim Kâfi Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, *DİA*, c. 42, s. 201-210.

Köksal, Cüneyd, “Usûlü'l-Fıkıh'ın Mahiyeti ve Gayesi”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.

Köse, Saffet, “Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin”, *DİA*, c. 15, s. 17-18.

_____ “Zeyd b. Ali”, *DİA*, c. 44, s. 313-316.

_____ “Fıkıh Literatürünün Tartışmalı İki Eseri: el-Mecmû'u'l-Kebîr ve el-Mehâric fi'l-Hiyel”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya: 2004, sy. 3, s. 289-312.

Mahatvarî, Murtazâ b. Zeyd, *Şerhu Muhtasar 'alâ Metni'l-Kâfil*, San'â: Merkezi Bedri'l-'İlmî ve's-Sekâfî, 2001.

_____ “Târîhu tatavvuri'l-'akâid ve'l-fıkıh 'inde'z-Zeydiyye”, *İslâmî İlimler Dergisi*, (*Zeydiyye sayı*), 2011, c. 6, yıl 6, sy. 1, s. 9-40.

Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza (ö. 614/1217), *Safvetü'l-ihitiyâr fi usûli'l-fıkıh*, Yemen: Merkezi Ehl-i beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2002.

Molla Hüsvrev, *Mirkâtü'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, thk. İlyas Kaplan, 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.

_____ *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâtü'l-vusûl*, Dersaadet: Şirket-i Sahafiyye Osmaniyeye matbaası, 1321.

Müeyyed Billâh İbrahim b. Kâsım (ö. 1152/1739), *Tabakâtu'z-Zeydiyyeti'l-kubrâ*, thk. Abdusselam b. Abbas el-Vecîh, Ammân: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2001.

Müeyyed Billâh Yahya b. Hamza Ali b. İbrahim el-Hüseynî (ö. 749/1348), *el-Hâvî li-hakâiki'l-edilleti'l-fıkhıyye*, San'â Yazması: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye Arşivi.

Muhallî, Ahmed b. Muhammed (ö. 652/1254), *el-Hadâiku'l-verdiyye fî menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye*, thk. Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî, San'â: Mektebetu Merkezi Bedr, 2002.

Mütevekkil 'Alellah Ahmed b. Süleyman (ö. 566/1171), *Usûlu'l-ahkâm el-câmi'u li-edilleti'l-halâli ve'l-harâm*, thk. Abdullah Hammûd el-İzzî, Ammân: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2003.

Nâtk Bilhak Ebû Tâlib Yahyâ b. Hüseyin el-Hârûnî, *el-İfâde fî târihi eimmeti'z-Zeydiyye*, thk. M. Yahyâ Sâlim 'Azzân, San'â: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemânî, 1996.

_____ *el-Muczî fî usûli'l-fıkh*, San'â Yazması: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye Arşivi.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Keşfü'l-Esrâr şerhu'l-Musannif 'ale'l-Menâr* (Molla Civen (Cüyûn), *Şerhu Nûri'l-Envâr 'ale'l-Menâr* ile birlikte), 2 c., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Okur, Kâşif Hamdi, *Osmanlılarda Fıkıh Usûlü Çalışmaları Hâdimî Örneği*, İstanbul: Mizan Yayınevi, ts.

Onuk, Sümeyye, "Zeydilik Atölyesi", *Bilim Sanat Vakfı Bülteni*, İstanbul: 2011 (Eylül-Aralık 2010) yıl 22, sy. 74, s. 33-36.

Öğüt, Sâlim, "el-İhkâm", *DİA*, c. 21, s. 534-535.

Öz, Mustafa, "Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, c. 31, s. 481.

Özen, Şükrü, "İsa b. Ebân", *DİA*, c. 22, s. 480-481.

Rassâs, Ahmed b. Muhammed, *Cevheretü'l-usûl ve tezkiretü'l-fuhûl fî 'ilmi'l-usûl*, San'â Yazması: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye Arşivi.

Rassâs, Hasan b. Muhammed, *el-Fâik fî usûli'l-fıkh*, San'â Yazması: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye Arşivi.

Rassî, Kâsım b. İbrâhîm, "Mesâilü'l-Kâsım" (*Mecmû'u Kutubi ve Rasâili İmam Kâsım er-Rassî İçinde*), thk. Abdulkarim Ahmed Cedbân, San'â: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 2001.

Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fıkh*, thk. Tâhâ Câbir Alvânî, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

San'ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emir, *İcâbetü's-sâil şerhu buğyeti'l-âmil*, thk.

Hüseyn b. Ahmed es-Seyyâğî ve Hasan Muhammed Makbûlî el-Ehdel, 2. baskı, Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1988.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Usûlu's-Serahsî*, 2 c., thk. ve tlk. Refik Acem, Beyrût: Dâru'l-Müeyyed ve Dâru'l-Ma'rife, 1997.

Seyyâğî, Ahmed b. Ahmed b. Muhammed, *el-Menhecu'l-Munîr Tetimmetü'r-Ravdi'n-Nadîr*, thk. Abdullah b. Hammûd el-İzzî, San'â: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2005.

Seyyid Bey, Muhammed, *Usul-i fikh*, İstanbul: Matbaa-i 'Âmire, 1333.

Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emîr Ali Mehnâ, Ali Hasan Fâ'ûr, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Şener, Abdulkadir, "Müsnedü'l-İmam Zeyd", *AÜİFD*, sy. 17 (1969), s. 339-347.

Şerefüddin, Ali b. Abdülkerim *ez-Zeydiyye Nazariyye ve Tatbîk*, Ammân: Cem'iyetü 'Ummâli'l-Metâbi' et-Te'âvüniyye, 1985.

Şirâzî, Ebî İshâk İbrahim b. Ali, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, thk. İhsan Abbâs, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

_____ *Kitâbu'l-Luma' fî usûli'l-fikh*, Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1326, (İbnu'l-Hâcib'in *Muntehâsı* ile birlikte).

Taberî, Ali b. Muhammed, *Kitabu Şifâi ğalîli's-sâil 'ammâ tahammelehu'l-kâfil*, 2 c., San'â: Mektebetü'l-Yemeni'l-Kubrâ, ts.

Taftazânî, Sadeddin Mesud b. Ömer, *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavdîh li-metni't-Tenkîh fî usûli'l-fikh*, 1. baskı, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Vecîh, Abdusselam b. Abbas, *A'lâmu'l-muellifîne'z-Zeydiyye*, Amman: Müessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1999.

Vezi'r, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Musaffâ fî usûli'l-fikh*, Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 2002.

Vezi'r, İsmail b. İbrahim, *Mebâhis fî usûli'l-fikh-el-hukmu'ş-şer'î ve müteallakâtuhû dirase usulîyye mukarane*, San'â: Merkezu't-Turâs ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 2003.

Vezi'r, Sârimuddîn İbrahim b. Muhammed, *el-Fusûlu'l-lu'luiyye fî usûli fikhil-'itrati'z-zekiyye ve a'lâmi'l-ummeti'l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Yahyâ Sâlim 'Azzân, Beyrût: Merkezu't-Turâs ve'l-Buhûsi'l-Yemenî ve Dâru'l-Menâhil, 2001.

Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydileri*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniv. Yay., 2012.

Yığın, Adem, "Klasik Fıkıh Usulünde Bilgi Anlayışı", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

_____“Fukahâ Metodunun Genel Yapısı Üzerine”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 24 (2003/1), s. 65-105.

Yücel, Fatih, “Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

_____“Zeydiyye-Caferiyye Arasında Kırılma Noktası-İmamların Masumiyeti Meselesi ve Masumiyet İnancının Zeydî Usûlüne Tesiri-“, *Marife Dergisi, (Şia Özel Sayısı)*, Konya: Kış 2008, yıl. 8, sy. 3, s. 27-48.

_____“Zeydî Usulünde Kaynak Anlayışı”, *Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi, (Zeydilik Atölyesi)*, İstanbul: 2010.

_____“Fıkıh Usûlünde Zeydiyye-Mu‘tezile Etkileşimi”, *İslâmî İlimler Dergisi (Zeydiyye Sayısı)*, 2011, c. 6, yıl 6, sy. 1, s. 255-273.

_____“Zeydî Usul Anlayışında Kur‘ân ve Yorumu”, *Diyanet İlmî Dergi Kur‘ân Özel Sayısı*, 2. baskı, Ankara, 2012, s. 471-497.

_____“Zeydiyye: Fıkıh”, *DİA*, c. 44, s. 331-338.

_____“İmamiyye-Zeydiyye Polemikleri”, *Rihle Dergisi*, İstanbul: Nisan-Aralık 2014, sy: 18 s. 50-56.

Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A‘lâm*, 15. baskı, Dâru‘l-İlm li‘l-Melâÿîn, 2002.

Usûl Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII.-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü

Fatih YÜCEL

Özet

Hicrî IV. asrın sonu ile V. asrın başı arasındaki dönem, fıkıh usulünde Zeydî ve Hanefî usulcülerin ilişkisine dair önemli veriler içerir. Bu dönemde kaleme alınan ilk Zeydî usul eserlerinde İsâ b. Ebân, Kerhî ve Ebû Abdullah el-Basrî gibi Hanefî usulcülerden pek çok nakiller mevcuttur. Öte yandan istihsan delilinin yine bu usulcüler yoluyla Zeydî usulüne geçmiş olması, Zeydî usûl eserleri üzerinde Hanefîlerin tesirini sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Bu makale, konuya giriş sadedinde bir başlangıç noktası olması düşüncesiyle usûl yazım yöntemi açısından hicrî VIII.-X. asra ait Zeydî ve Hanefî literatürün değerlendirilmesini hedeflemiştir. Değerlendirmede, usûl eserlerinin tertibi/sistematığı, usul muhtevasına dâhil edilen ve edilmeyen konular, kullanılan kavramlar, fûrû-i fıkıhın esas alınıp alınmaması, mantık ve kelâm verilerinin kullanılıp kullanılmaması ölçütleri dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zeydiyye, Hanefî mezhebi, Fıkıh Usûlü, Usul Yazım Yöntemi, Kerhî.

An Evaluation of Zaydî and Hanafî Literature between VIII-Xth Century of Hegira in Terms of Usul Writing

Fatih YÜCEL

Abstract

The end of the fourth and the beginning of the fifth century of the hegira contains important data concerning the relationship between Zaydî and Hanafî scholars based on *usûl al-fîqh* (Islamic legal theory). In many Zaydî *usûl* books written in this period, quotations appear from Hanafî legal theorists such as Îsâ b. Abân, Karhi, Abû Abdullah al-Basrî. On the other hand, since the evidence of *istihsan* has passed into Zaydî books through such *usûl* scholars, one needs to question the Hanafî impact over these Zaydî books. Considering this as a starting point to the subject, this article aims to evaluate the Zaydî and Hanafî *usul* texts of the VIII-Xth centuries of hegira in terms of *usûl* writing. The analysis has taken into further consideration certain criteria such as the order/systematic of *usûl* books, the topics included in and excluded from the *usûl* context, the concepts employed in books, the use of *furu al fiqh* (substantive law) in the justification of *usûl* issues, and the use of logic and *kalâm*

Keywords: Zaydiyya, Hanafi school, *usûl al fiqh* (Islamic legal theory), *usûl* writing, Karkhi.

